

Kolozsvár korai történetének buktatói

„Jakab Elek úttörő munkája Kolozsvár történetéről még akkor készült, mikor a magyar várostörténetnek sem elegendő forrásanyag, sem megfelelő módszer és szempontok nem álltak rendelkezésére, úgy, hogy különösen az a kép, melyet a középkorról rajzolt meg, a mai tudományos igényeket már nem elégítheti ki.”¹ Makkai László 1943-ban írta e sorokat a több mint fél évszázaddal korábban megjelent Jakab Elek-féle városmonográfiáról, és most, újabb fél évszázad távlatából ismét messzemenő aktualitással bírnak szavai. Időközben természetesen számos könyv és tanulmány íródott a város múltjáról, viszont a Kolozsvár középkori történetére vonatkozó írások szerényen húzódnak meg ezek között, nemcsak mennyiségi, hanem minőségi szempontból is. A városról 2001-ben megjelent tanulmánykötet 29 cikke/tanulmánya közül mindössze kettő foglalkozik a 16. századnál korábbi jelenségekkel, és ezek is csak érintőlegesen.² A középkori vonatkozású tanulmányok hiánya jól tükrözi az egyes történelmi periódusok kutatottsága között fennálló aránytalanságokat, amelyek különben az egész erdélyi magyar történeti kutatást is jellemzik. Egészen friss kiadvány Benkő Eleknek Kolozsvár egyik külvárosáról írt könyve. E mű kimondottan Kolozsvárra vonatkozó megjegyzései is arról tanúskodnak, hogy a város korai története zavaros és tele van ellentmondásokkal.³ Kolozsvár középkori történetének megírása tehát ma is többnyire azokon a pilléreken nyugszik, amelyeket még Jakab Elek állított fel a 19. század második felében, és amit imitt-amott a későbbi kutatás kijavított, retusált. A középkortörténeti kutatás azonban az utóbbi évtizedekben jelentős mértékben fejlődött, Kolozsvár korai történetét pedig immár szükséges az új kutatási eredményekkel összhangba hozni, a régi fogantatású téves várostörténeti toposzoktól pedig megszabadítani.

I. Castrum Clus – monasterium de Clus

Kolozsvár meglehetősen későn jelenik meg az írott forrásokban, első említése alig 1275-ből való.⁴ A város területén végzett újabb régészeti ásatások ugyan pontosítottak ezen a helyzeten, azonban így is korai, 11–12. századi története teljesen homályos. Ilyen körülmények között a város szerény kezdeteit a történeti irodalomban teljesen háttérbe szorította a sokkal fontosabb szerepet betöltő, megyeközpontként működő Kolozs vár, olyannyira, hogy rendszerint minden várostörténeti írás tulajdonképpen az ispánsági vár ismertetésével kezdődik. A vár és Kolozsvár korai települése között kétségtelenül szoros volt a kapcsolat, viszont mindig szem előtt kell tartani, hogy két külön létesítményről és topográfiai jelenségről van szó.

¹ Makkai László: *Társadalom és nemzetiség a középkori Kolozsváron* (a továbbiakban: Makkai: *Társadalom*). Kolozsvári Szemle II. 2(1943). 87.

² Dáné Tibor Kálmán – Egyed Ákos – Sipos Gábor – Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. Kvár 2001.

³ Benkő Elek: *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban* (a továbbiakban: Benkő: *Kolozsvár*). Kvár 2004.

⁴ Az oklevél szövege két átiratban maradt meg. Az egyik Teodornak, a gyulaféhvári domonkosok perjelének az átirata 1313-ból, a másik pedig a váradai káptalané 1429-ből. Az első *Clwsuar* (RegArp 2665. sz.)/*Clusvar* (CD V/2. 254–256) formában örökölte meg a település nevét, a másik *Kuluswar* formában. Újabban Jakó Zsigmond ezt a variáns publikálta az 1275. év alatt (CDTr I. 339. sz.), viszont figyelembe véve a 13. század második felében előforduló helynévváltozatokat, úgy tűnik, Teodor átirata őrizte meg az 1275-ös oklevél szövegének eredeti alakját. Szentpétery Imre–Borsa Iván (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (a továbbiakban: RegArp). I–II. Bp. 1923–1987; Fejér György (szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (a továbbiakban: CD). I–XI. Buda 1829–1844; Jakó Zsigmond (szerk.): *Erdélyi okmánytár* (a továbbiakban: CDTr). I–II. Bp. 1997–2004.

Kolozs megye

A kora Árpád-korban Kolozs megyében a királyi birtokrendszer gerincét Kolozs vára (*castrum Clus*) és a kolozsaknai sóbánya alkotta. A vár vonzáskörében kialakuló, suburbium jellegű Kolozsvár előzménye ekkoriban még szerény település lehetett a megye egyéb falvaival egyetemben. A vár alá rendelt terület, a vármegye is fokozatosan népesedhetett be a 11. század folyamán. Ispánját 1177-ben említi először oklevél, a viszonylag késői említés azonban nem a megye létrejöttével, hanem a korai oklevelek szerkesztésmódjával kapcsolatos.⁵ A *Váradi Regestrum*ban szereplő adatok tanúsága szerint Kolozs vármegye mellett számolnunk kell a ki-mondottan királyi birtokokat felölelő kolozsi várispánsággal is, amelynek tisztikaráról és népeiről viszonylag részletes adataink vannak. Ismertek az udvarbírók, a várnagyok, a hadnagyok, a fő-kikiáltók, a századosok, továbbá a várhoz tartozó egyéb várjobbágyok, illetve a várnépek. A regesztrum azonban csak egy rövid és viszonylag késői időszakra vonatkozik (1213–1229), így a vármegye és várispánság keletkezésének idejéről és 11–12. századi szervezetéről semmi biztosat nem tudunk. Hasonló bizonytalanság jellemzi a vármegye és várispánság központjaként funkcionáló Kolozs várának konkrét szerepét is, amelyet 1213-ban említenek először az írott források. Valóban ott tartózkodott-e a megye ispánja? Ha igen, ez az állapot mikor szűnt meg? A várispánság tisztikara hogyan kapcsolódott a várhoz? Olyan lényegbevágó kérdések ezek, amelyekre sajnos nem csak ebben az esetben lehetetlen válaszolni, hanem a magyar királyság megyeszékhelyeinek döntő többségéről sincsenek hasonló információink. Mindössze analógiák és logikai konstrukciók teszik körvonalazhatóvá a választ.

A többi vármegyéhez hasonlóan a magyar uralkodók a 11. században itt is kiterjedt birtokokkal rendelkeztek. Kolozs megyének legjelentősebb régiója, vagyis középső része, ahol a különböző irányból érkező országutak találkoztak, királyi tulajdonban volt. Ebben a központi régióban, közvetlenül a Váradról befutó országút mellett épült fel az ispánsági vár, illetve a régió részét képezte a sóakna is. A 11. század végétől azonban e pompás birtok a különféle adományozások következtében fokozatosan kisebbedett, darabjaira esett szét. Az első nagyobb csapás a bencés apátság alapításakor érte. A legkésőbb Szent László uralkodása idején alapított monostort az uralkodó megfelelő birtokokkal látta el, többek között a Kolozs megye központi részén elterülő királyi birtokból. Ugyancsak itt a 13. században az erdélyi püspök kapott igen jelentős javakat, amelyek nagymértékben csökkentették a királyét. Továbbá ha figyelembe vesszük a különféle családoknak juttatott birtokokat is, a 13. század végére azt tapasztaljuk, hogy a király mindössze Kolozsaknával maradt. E három évszázad alatt az adományozási hullámnak tehát áldozatul esett a királyi birtokok nagy része az egykoron megyeközpontként működő várral egyetemben, amely mint már használaton kívüli létesítmény, egyházi tulajdonba került. Hogy melyik egyház tulajdonába, ez külön vitatéma, amely a vár azonosításától függ. A lényeg, hogy legkésőbb a 13. század második felére a várispánság szervezete felbomlott, a vármegyéé pedig átalakult.⁶

⁵ Tanúnévsorban: *Thomas comes Clusiensis* (RegArp 128. sz.). Egy-egy megye ispánjának első említése nem áll összefüggésben az illető megye létrejöttével úgy, ahogyan ezt a román történetírás arra használja fel, hogy az erdélyi megyék késői kialakulását bizonyítsa. A megyékkel kapcsolatba hozható ispánok viszonylag késői megjelenése a forrásokban azzal magyarázható, hogy alig a 12. század második felétől vált rendszeressé az oklevelek eschatocollumában szereplő ispánok neve mellett a megye feltüntetése. Emellett a tanúnévsorok csak a történetesen jelen levő ispánok nevét tüntetik fel, a 12. század végétől megjelenő méltóságsorok pedig úgyszintén csak a fontosabb ispánokat említik, az erdélyieket történetesen nem, mivel ezek az erdélyi vajda alá kerültek. Kristó Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon* (a továbbiakban: Kristó: *Széttagolódás*). Bp. 1979. 96–99.

⁶ A várjobbágyokra vonatkozó utolsó adat 1291-ből való: *Nicolaus iobagio castris de Clus* (CDTr I. 489. sz.).

A bencés apátság

Mint említettem, a bencés monostor alapítása a Kolozs megyei királyi birtokok első nagyobb mérvű eladományozásához vezetett. A bencések itteni megjelenése különben számos kulcsfontosságú kérdést vet fel, amelyre mindenképpen érdemes utalni, még akkor is, ha a kutatás jelenlegi állása miatt nem mindegyikre lehet válaszolni. E királyi alapítású bencés monostor alapítólevele nem maradt meg. Első említése 1214-ből való, viszont a 14–15. századi hagyományt megőrkítő oklevelek 11. századi uralkodókhöz kötik az alapítást.⁷ Ezek közül nagyobb valószínűséggel I. Béla (1060–1063) vagy I. László (1077–1095) jöhet szóba.⁸ 11. századi eredetére következtethetünk abból a közismert tényből is, hogy Könyves Kálmán után az Árpád-házi uralkodók már nemigen alapítottak bencés monostorokat. Az alapítás korára valamelyes támpontot adhat birtokainak elemzése is. Az apátság alá rendelt birtok eredeti kiterjedése nem ismert. Az erre vonatkozó legkorábbi adatok a 13. század második feléből valók, és már a birtok átalakulásáról tanúskodnak. A Küküllő vármegyei Teremit például István ifjabb király 1264-ben vette ki az apátság joghatósága alól, amikor ez a tatárjárásor bekövetkezett pusztulását még nem heverte ki. 13. századi adataink vannak még Máriatelkére és Kajántóra,⁹ Leske/Apáthavasa erdőbirtokra, Szentgyörgyre és közelebről meg nem határozott Nádas menti birtokokra.¹⁰ E szórványos adatokkal ellentétben összefüggő felsorolást tartalmaznak az apátság birtokairól a feltételezhetően Ottó apát (1360–1383) támogatásával készült oklevélhamisi-

1. Kolozsvár. A kolozsmonostori sáncvár körvonala az egykori bencés apátság templomával. Jelenlegi állapot

⁷ Első említését hagyományosan 1222-re teszi a kutatás (CDTr I. 122. sz.), viszont véleményem szerint az 1214-ben említett *Clus*-i egyház szintén az apátságra vonatkozik. A 14. század első feléig a kolozsmonostori apátság rendszerint kolozsiként (*Clus*) szerepel az írott forrásokban, továbbá az 1214-es adat ennek jobbágyait is említi (CDTr I. 70. sz.).

⁸ Jakó Zsigmond részletesen ismerteti az alapításra vonatkozó késői írásos forrásokat: Jakó Zsigmond (szerk.): *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)* (a továbbiakban: KmJkv). I – II. Bp. 1990. 19–21.

⁹ 1285: CDTr I. 412. sz.

¹⁰ 1299: DCTr 584. sz.

tások, amelyek I. Béla és I. László korába vetítették vissza az első birtokadományokat.¹¹ Habár hamis oklevelekről van szó, a bennük felsorolt birtokok egy részére vonatkozó bencés tulajdonjogot egyéb oklevelek is igazolják, így nagy valószínűséggel közöttük lappanganak azok a javak is, amelyeket az apátság még alapításakor kapott. Ezek pontos azonosítása ugyan lehetetlen, viszont megfigyelhető, hogy az apátság Kolozs megyében igen nagy területen rendelkezett javakkal – még akkor is, ha nem alkottak összefüggő egységet – Egerestől Apahidáig. E nagy kiterjedést – különösen Kolozsmonostortól nyugatra – igazolják a szórványos 13. századi hiteles adatok is, ami azt sugallja, hogy az apátság birtokainak jelentős részét tényleg akkor kapta, amikor a királyi birtokok igen jelentősek voltak a megyében, vagyis a 11–12. században. Az apátság birtokai a kedvezőtlen 13. századi fejlemények és az erdélyi püspök Gyalu környéki terjeszkedése következtében szorultak csak vissza, illetve rendeződtek át, részben éppen a püspökkel folytatott birtokcserék következtében.

A térségben tehát, legkésőbb a 11. század végétől, bencés kolostor létezésével is számolnunk kell. Az első hiteles források mindössze Adorján erdélyi püspök (1187–1202) koráig nyújtanak visszamenőleg betekintést a kolostor történetébe. A 12. század végén ugyanis az apátság *exemptiói* körül kialakult vita nyílt konfliktushoz vezetett a püspökkel, aki a gyulafehérvári kanonokokkal és másokkal behatolt a monostorba, az apátot két szerzetessel együtt börtönbe vetette és a monostort leromboltatta. Ugyanezt ismételte meg Vilmos püspök (1204–1221) is, aki az apátság kiváltságleveleit pusztította el.¹² A konfliktus kitöltötte a 13. század első felét, majd e nehéz helyzet betetőzéseként 1241-ben a mongolok pusztították el az apátságot a várral egyetemben.¹³ Három-négy évtizedre volt szükség ahhoz, hogy az apátság újból benépesüljön, a monostor újjáépítése megkezdődjön, és hogy tisztázzák birtokaik kiterjedését az akkor már egyre jobban terjeszkedő erdélyi püspökséggel és egyéb magánbirtokosokkal szemben. Eltekintve a 13. század második felében hamis oklevelekben szereplő apátoktól, első biztos adatunk Lázár apátról van, aki a 13. század végén és a 14. század elején vezette az apátságot. Jelentős egyéniségről van szó, ugyanis birtokcsere révén békés együttélésre törekedett a püspökkel, illetve megkezdte az apátság újjáépítését. Legalábbis ez körvonalazódik az erdélyi püspökkel 1299-ben kötött egyezséből, amikor megegyeztek a birtokcsereben, illetve az apát megtartotta a jogát, hogy Leske erdejéből fát hozzon *pro edificiis sui monasterii vel domorum*.¹⁴ A monostor újjáépítése tehát a 13. század végén már folyamatban volt.

Régészeti ásatás Kolozsmonostoron (Kálvária-tető)

A történeti adatok áttekintése során szándékosan kerültem a várral és a monostorral kapcsolatos helymegjelölést, amely a kutatás egyik legproblematisabb része. Ebben nem annyira az írott forrásoknak, mint inkább a régészetnek lehet döntő szava.

Kolozs várát a történeti kutatás rendszerint Kolozsvár korai magjával, az ún. Óvárral azonosította. Ez a nézet különben a helyi hagyományban több évszázados múltra tekint vissza, amit a városról 1734-ben készült leírás is rögzített.¹⁵ A történettudomány 19. századi fejlődésével az Óvár kultusza csak tovább fokozódott, új szereppel egészült ki. A magyar történetírás egyik közkedvelt kutatási témája lett a vármegyerendszer kialakulása, illetve megkezdődött a

¹¹ Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei*. Levéltári Közlemények 55. 1984. 111–139.

¹² CDTr I. 122. sz.; KmJkv I. 22.

¹³ Az echternachi évkönyv tudósítása szerint: *in quodam castro, quod dicitur Clusa cecidit infinita multitudo Ungarorum* (CDTr I. 193. sz.).

¹⁴ CDTr I. 583. sz.

¹⁵ Márkos Albert (ford.): *Kolozsvár leírása 1734-ből* (a továbbiakban: *Kolozsvár 1734*). Kvár 1944.

korai megyeszékhelyek azonosítása. Ebben a roppant izgalmas témában foglalt állást Jakab Elek is, aki Kolozsvárnak szentelt monográfiájában hosszasan foglalkozott a korai megyék kialakulásával, felépítésével. Bonyolult fejtegetésének a végeredménye, hogy az Óvár tulajdonképpen az Árpád-kori Kolozs vármegye központja volt: „a mai Kolozsvár helyén állott Klusvár volt magva a városnak és vármegyének”.¹⁶ Ezt az álláspontot azután senki nem kérdőjelezte meg, mignem az 1970-es évek elején meg nem indult a kolozsmonostori egykori bencés apátság területén a régészeti ásatás, ahol egy korai sáncvár nyomaira bukkantak a régészek. A régészeti ásatásokat vezető Petru Iambor és Ștefan Matei, illetve az éppen azokban az években Kolozsvárról monográfiát író Ștefan Pascu ugyan roppant visszafogottan felvetették annak a lehetőségét, hogy az egyre jobban körvonalazódó vár akár korai megyeközpont is lehetett, kiállításuk ez ügyben azonban nem volt egyértelmű.¹⁷ A későbbi ásatási beszámolókból Iambor nem is utalt többé erre a lehetőségre. Számukra sokkal fontosabb volt az Anonymus által említett Gelu vezér korába visszadatálni a vár legkorábbi építési periódusát. Az igazi áttörést ez ügyben Bóna Istvánnak az erdélyi sáncvárakról írt összefoglalója jelentette, amit először a háromkötetes *Erdély történetében* tett közzé. Állásfoglalásának további nyomatékot biztosított e témában írt könyve, amelyben már az egész Kárpát-medencére kiterjedően foglalkozott a kora középkori sáncvárak jelenségével. A Kolozsmonostoron feltárt sáncvár így nem csak erdélyi, hanem egy jóval tágabb rendszerben vizsgálva nyert új értelmezést.¹⁸ Kolozs várának azonosítása a kolozsmonostori sáncvárral azonban, úgy tűnik, nem fosztotta meg véglegesen az Óvárt egykoron neki tulajdonított jelentőségtől. Újabbank Benkő Elek fejtette ki véleményét ezzel a kérdéssel kapcsolatban, és gyakorlatilag egy kompromisszumos megoldást javasolt. Véleménye szerint első fázisban a kolozsmonostori vár töltötte be a megyeközpont szerepet, majd miután ez a bencés apátság birtokába került, rendeltetését az Óvár területén feltételezett erősség vette át.¹⁹

Mielőtt bármilyen fejtegetésbe bocsátkoznánk, a leghelyesebb, ha a kolozsmonostori Kálvária-tetőn végzett régészeti ásatások eredményeit vesszük figyelembe. Ha nem is rendszeres, de több évtizedes ásatásról van szó (1970–1982, folytatva a 90-es években), amelynek során a terasz nyugati felének jelentős részét feltárták (2–3. ábra). Nem kutatták meg a templombelső területét, illetve csak kisebb mértékben a terasz keleti oldalát. Az ásatás első szakaszában a régészek az erődítés építési fázisait igyekeztek tisztázni. Közben kiderült, hogy a vár belsejében településnyomok és igen jelentős temető található, illetve előkerült egy rotunda alapozása is. Az ásatás második szakaszában inkább már e leletek tisztázására és a köztük levő kapcsolat meghatározására törekedtek. Az ásatásról viszonylag jó beszámolók készültek, viszont a helyszíni megfigyelések pontosságával kapcsolatban kételyeim vannak. Az 1982 után végzett ásatások eredményei sajnos közöletlenek maradtak, ezekről mindössze doktori disszertációjában tesz említést a szerző.²⁰

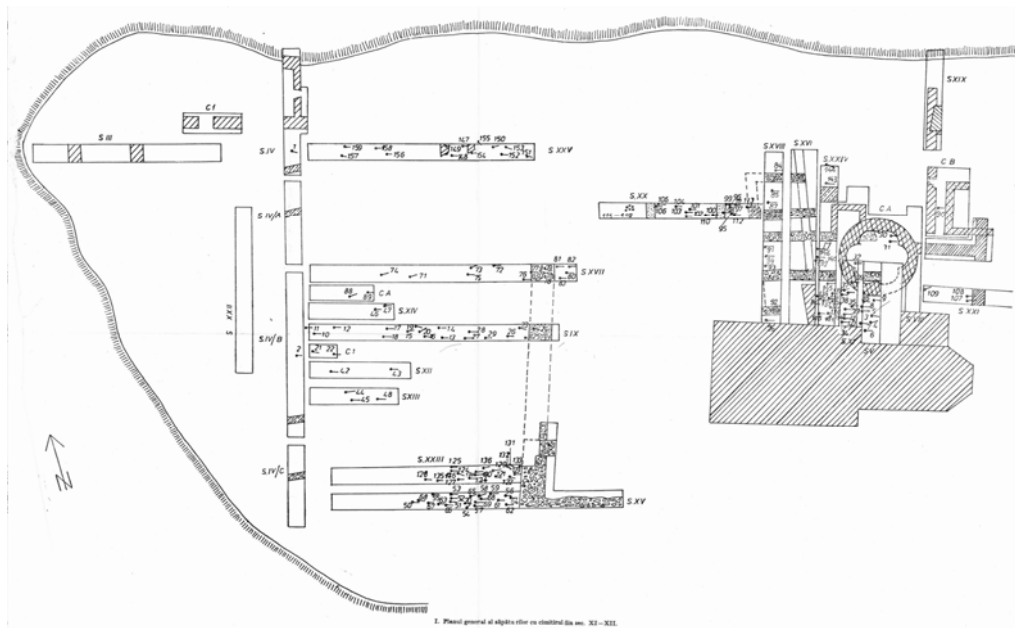
¹⁶ Jakab Elek: *Kolozsvár története* (a továbbiakban: Jakab: *Kolozsvár*). I. Buda 1870. 238.

¹⁷ Ștefan Pascu (szerk.): *Istoria Clujului*. Cluj-Napoca 1974. 57–58.

¹⁸ Makkai László–Mócsy András (szerk.): *Erdély története*. I. Bp. 1987. 221–222; Bóna István: *Az Árpádok korai váraitól* (a továbbiakban Bóna: *Várak*). Debrecen 1995.

¹⁹ Benkő: *Kolozsvár*. 9–11.

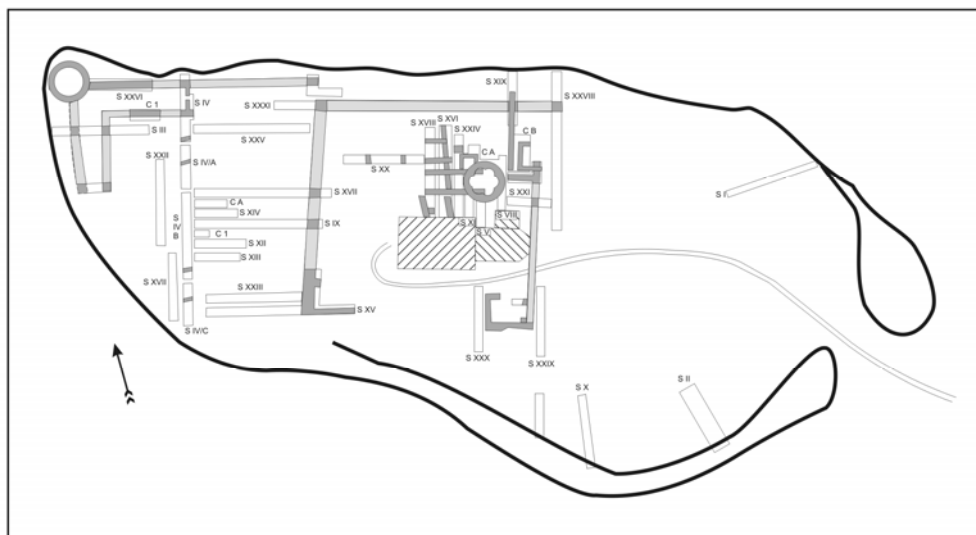
²⁰ Petru Iambor–Ștefan Matei: *Cetatea feudal-timpurie de la Cluj-Mănăstur* (a továbbiakban: Iambor 1975). Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj XVIII. 1975. 291–304; Uő: *Incinta fortificată de la Cluj-Mănăstur (sec. IX–XIV)*. Acta Musei Napocensis (a továbbiakban: AMN) XVI. 1979. 215–224; Uő: *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj-Mănăstur*. AMN XVIII. 1981. 129–150; Uő: *Noi cercetări arheologice în complexul medieval timpuriu de la Cluj-Mănăstur*. AMN XX. 1983. 131–140. Kolozs megye régészeti repertóriumában szintén Petru Iambor foglalta össze a kolozsmonostori ásatások eredményeit: Ion Horațiu Crișan et al. (szerk.): *Repertoriul arheologic al județului Cluj* (a továbbiakban: RepCluj). Cluj-Napoca 1992. A teljes ásatás eredménye Iambor doktori disszertációjában található (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj-Napoca).

2. A kolozsmonostori ásatások nyomtatásban megjelent utolsó összesítő alaprajza
(Petre Iambor–Ștefan Matei, 1983)

A Kálvária-tetőn az ásatás egyértelműen egy kora középkori sáncvár létezését igazolta, amelyet egyenesen az antik humuszra emeltek. Az erődítésnek minimum három jelentős építési fázisa különül el: az elsőt a 9. század végére, a másodikat a 10–11. századra, a harmadikat a 11. századtól a tatárjárásig datálták. Az első erődítést a vele kapcsolatba hozható korai veremházak (összesen négy, az S III, S IV. és S X-es kutatóárkokban) és az ezekben talált kerámia alapján datálták kezdetben a 9. századra, 1992-ben pedig már a 8. századra. Az első erődítés így Gelu vezér „védelmi rendszerének” lett a része. Központja nem lehetett, mivel ezt a dicsőséget Pascu tartotta fenn magának dobokai ásatása miatt. Az ásatás egyik fontos eredménye a vár belső területén feltárt korai településnyomok. A már említett korai veremházakon kívül további 10–15 ilyen ház nyomára bukkantak, rendszerint belső tűzhellyel, egy esetben tárológödörrel. A hozzájuk kapcsolódó kerámia alapján 10–11. századiak. Egyiket (az S IV. B szelvényben) Salamon három verete datálja. A településnyomok elsősorban a terasz nyugati oldalán sűrűbbek, de ez arra is visszavezethető, hogy a terasz többi része nem lett ugyanolyan alaposan megkutatva. Ugyanebből a korszakból a Kálvária-tető környékén is kerültek elő településnyomok, aminek következtében Iambor azt feltételezi, hogy mind a várban, mind közvetlen közelében is számolnunk kell 10–11. századi településsel.²¹ Közvetlenül a 10–11. századi réteg fölött a legkorábbi építkezésekhez köthető réteg következik, amelyet rendszerint átvágnak a korai temetkezések. Ilyen például a III. Béla érmével datált M 9-es sír. Ehhez a réteghez egyelőre a jelenlegi templomtól északra húzódó, kelet–nyugat irányú öt párhuzamos fal köthető. A legdélebbi fal megmaradt alapozásán kövezett falú sirt találtak (M 92). Éppen e falak kapcsán érdemes ki térni az ásatás során tett megfigyelések pontosságára és az adatok értelmezése körüli problémákra. Mikor a régészek először számoltak be e falakról (1979, 1981), részletesen leírták, hogy

²¹ RepCluj 120.

3. A kolozsmonostori ásátások összesítő alaprajza az utolsó, publikálatlan szelvények feltüntetésével (sötétszürke: az összes feltárt falalapozás; világosszürke: az egyértelmű falösszefüggések kiegészítése)

közülük tulajdonképpen csak négy egykorú, az ötödik mind szerkezetében, mind az alapozás mélységében különbözik tőlük és akár korábbi is lehet. Maradt tehát négy párhuzamos fal, történetesen az a négy, amely bazilikális szerkezetű templomra utalna. A „bazilika” 1981-ben már minden további nélkül referenciaépülete lett az ásátásnak. A változást az e helyen kiásott utolsó szelvény hozta (S XXIV.), aminek következtében újra kellett értékelni az addig különbözőnek tartott ötödik fal jelentőségét, ugyanis egyértelmű lett, hogy valójában egykorú a többiekkel. Sőt a tőle délre húzódó fallal együtt ez követhető nyomon a leghosszabb szakaszon, és mindkettő nyoma a rotunda alatt vész el. Ezek után jogosan merül fel a kérdés, hogy a kezdetben technikai szempontok alapján különbözőnek ítélt fal valóban eltér a többiektől, vagy csak azért volt „különböző”, mert zavarta a bazilikális elképzelést. 1983-ban írt jelentésükben Iambor és Matei kénytelenek voltak mind az öt falat egykorúnak vélni, és a „bazilikáról” is már csak feltehető módon tettek említést.

Hasonló problémát vet fel a temető értelmezése is. Iambor szerint a temetőt Szent László korától kezdték el használni, ami jól egybecsengett a település megszűnésével és a bencések idetelepítésével. Igen ám, de nem sokkal az ásátás 1982-es befejezése előtt találtak egy sírt, amelyet I. András dénárja datált (M 130). 1983-as beszámolójában furcsa módon Iambor az ebből levonható következtetésekre nem tért ki, az 1992-ben publikált régészeti repertóriumban és doktori disszertációjában pedig továbbra is Szent Lászlóhoz kötötte a temető megnyitását. Az tény, hogy az M 130-as sír kissé megkavarja az addig szépen elkülönített periódusokat, viszont erre mindenképpen figyelemmel kell lenni. Az ügy mindenképpen gyanút vet az ásátók munkamódszerének pontosságára, illetve a következtetések szépítése érdekében tett kihagyásokra, kompromisszumokra. A Salamon érmével datált ház, illetve az I. András érmével datált sír arról tanúskodik, hogy a település és a temetkezés között valójában átfedés van. Amennyiben a temetkezések megkezdését a bencések itteni megjelenéséhez kapcsoljuk, ez azt jelentené, hogy a bencés apátság is Szent Lászlónál korábbi alapítás.

A Kálvária-tetőn összesen 207 kelet–nyugat tájolású sírt tártak fel. Az érmék alapján két temetkezési periódust lehet elkülöníteni: a korábbi I. András (1046–1060), Szent László (1077–1095), II. Béla (1131–1141), II. Géza (1141–1162), III. Béla (1172–1196) veretei, míg a későbbi Anjou I. Károly (1308–1342), Nagy Lajos (1342–1382) és Mária (1382–1395) pénzei kelteznek. A 13. századból ugyan hiányoznak a pénzzel datált temetkezések, ez azonban még nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a feltárt sírok egy része nem ebből a korból való. Az ásatás másik fontos eredménye a már említett rotunda volt. Ez a bazilikának vélt falak keleti része visszabontása után épülhetett, valamikor a 13. század legelején. Hatkaréjos centrális építményről van szó, amely néhány egyéb hasonló típussal együtt sajátos csoportot alkot a magyarországi centrális egyházi épületek között.²² Az ásatás azt is tisztázta, hogy a rotunda legalább egy átalakításon ment keresztül, amihez másodlagosan egy 1200 körülre datálható kőfaragványt is felhasználtak, illetve szűkítették a karéjokat (valójában úgy tűnik, csak egyet). A 14. század elejétől újabb pénzzel datált temetkezési hullám vette kezdetét, és erre a periódusra tehető a ma is álló templom legkorábbi részét képező szentély építése.

Következtetések

Kolozsmonostoron tehát számolnunk kell egy hosszabb ideig karbantartott várral, amely az ásatást vezető régészek szerint megelőzte a magyar államszervezés korát. E korai datálást az első erődítés és a korai veremházak közti kapcsolat létezésére alapozták. Sajnos ezt a régészeti jelentésekben nem bizonyították be, csak kijelentették, ellenőrzésre pedig nincs lehetőség. A Kolozsmonostoron talált sáncvár mind korát, mind szerkezetét illetően tökéletesen illik a Magyar Királyság korai megyeközpontjainak sorába. Ami a megyeközpont Óvárral való esetleges azonosítását illeti, ennek legnagyobb fogyatékosága éppen az erődítés hiánya. Ha nem is szisztematikusan, de több helyen folyt régészeti ásatás az Óvár 14. századi falainak nyomvonalán, azonban 11. századra datálható erődítés nyoma sehol nem került elő.²³ Mivel a kolozsmonostorihoz hasonló jellegű, régészeti adatokkal alátámasztható más erődítés nem ismert Kolozsmonostor, Kolozsakna és Kolozsvár környékén, minden bizonnyal a szóban forgó sáncvár köré szerveződött a 11. században a vármegye és a várispánság.

A sáncvár gyakorlati szerepével kapcsolatban egy dolog mindenesetre biztos: létezésének első szakaszában, a veremházak tanúsága szerint, laktak benne. Hogy most ezt településnek tekintjük, vagy bizonyos személyek kiváltsága lehetett ott lakni, ami még nem feltétlenül jelentett települést, nehéz eldönteni. A kolozsmonostori várban feltárt közel 15 veremház, figyelembe véve a korabeli települések hasonlóan kis létszámú telkeit, akár prédiumnak vagy falunak is tekinthető.²⁴ Itt azonban figyelembe kell venni, hogy mind a 15 ház nem biztos, hogy egy időben létezett. A kérdés megválaszolásában talán segítené a terasz keleti részének is a megkutatása. Hasonló telkekről tudunk például az aradi várban, ahol az aradi káptalan 15 *mansió*val rendelkezett.²⁵

Új jelenségnek számított, hogy a 11. század közepétől már temetkeztek a várban, ami ha nem is a bencések jelenlétére, de egy kápolna létezésére mindenképpen utal. A 11. század má-

²² Dékány Tibor: *A negyedik hatkaréjos rotunda*. Műemlékvédelem 27. 1983. 192–200; Takács Imre (szerk.): *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon* (a továbbiakban: *Paradisum plantavit*). Pannonhalma 2001. 396–399, 443–444; Tóth Sándor: *Hatkaréjos rotundáink*. In: Daniela Marcu Istrate–Adrian Andrei Rusu–Szöcs Péter (szerk.): *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania. Középkori egyházi építészeti Erdélyben*. Satu Mare 2004. 7–60.

²³ Az Óvár falaiival kapcsolatos kutatásokra alább térek ki részletesen.

²⁴ Fügedi Erik: *Ispánok, bárók, kiskirályok*. Bp. 1986. 59.

²⁵ Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (a továbbiakban: *TörtFöldrajz*). I. Bp. 1963. 171.

sodik felében a háztelkek véglegesen megszűntek. A Salamon-pénzzel datált házról például tudjuk, hogy leégett. Talán egy nagyobb pusztításról van szó, ugyanis a sáncvár erősítése is megrongálódott (Iambor ezt a besenyő támadással hozta összefüggésbe). Ekkor tehát kétségtelenül újabb fejezet kezdődött a vár történetében, aminek következtében megújították a sánc gerendavázas szerkezetét, rendszeres lett a temetkezés benne (Aradvárhoz, Zemplénvárhoz, Abaújvárhoz, Borsodvárhoz stb. hasonlóan), és sor került az első kőépítkezésekre. A legkorábbi építkezésekre utaló nyomok a templomtól északra kerültek elő. Az 1980-as években még az ún. „bazilika” falait tekintették a legkorábbiaknak, habár már az akkor publikált alaprajzokon is feltüntették, hogy ezek alatt egy észak–dél irányú fal húzódik (megfigyelhető az S XVI. szelvényben), de erről sosem nyilatkoztak az ásatók. Később azonban Petru Iambor a doktori disszertációjában publikált alaprajzon már ezt az obskurus észak–dél irányú falat tüntette fel legkorábbinak, azonban sajnos itt sem nyilatkozott róla.

Ami a korai templom meglétét illeti, a régészeti kutatásnak nemigen volt lehetősége nyomára bukkanni, ugyanis ennek falai a jelenlegi templom hajója alatt húzódnak.²⁶ Gond viszont, hogy az ásátás során előkerült számos falból sajnos nemigen lehet kihámozni a templom mellett elterülő monostort, *quadruma* sem körvonalazódik, talán nem is volt zárt udvara. A déli oldalon azért nem képzelhető el, mivel a monostor 14. századi erősítése igen közel haladt el a templom mellett, az északi oldalon pedig nincs nyoma. Ide különben a 13. század elején a rotundát emelték. Mindezek tükrében annyi bizonyos, hogy habár királyi alapításról van szó, és az első apátságot Kolozsmonostoron képzeljük el, nem olyan pompás építményre kell gondolni, mint amilyen a vele kapcsolatban sokat emlegetett somogyvári apátság volt. A templom körül sűrűn helyezkedő sírok igen intenzív temetkezéssel tanúskodnak, viszont fekvésükből sajnos nem lehet következtetni a templom körüli épületek jellegére. Érdekes viszont, hogy mind a négy kőfalas sír ugyanarról a helyről került elő, ilyen jellegű temetkezés a terasz többi részén nem adatolt.

A 12. század végén és a 13. század elején az apátságban kétszer is pusztítottak az erdélyi püspök emberei. Talán a templom kijavításával áll kapcsolatban az a kvalitásos kőfaragvány, amely másodlagosan a rotunda alapozásából került elő. A folyamatban levő építkezésekhez kapcsolható a szintén igényességről tanúskodó rotunda is. Hasonló jellegű kápolnák, rotundák ismertek egyéb bencés monostorok környezetében (Csoltmonostor, Széplak, Zselicszentjakab), ezek viszont távolabb helyezkednek a templomtól. Az egyetlen ismert kivétel az Esztergomszigeti apácakolostor, amelynek sajátos alaprajzú kápolnája a templom déli oldalától alig 10 méterre épült. Közelsége miatt a kolostor épülete körbefogta a kápolnát, annak udvarára került.²⁷ Kolozsmonostoron is hasonló konstrukcióval lehet számolni, vagyis a kápolna és a monostor épülete ugyanazon – itt északi – oldalra esett. Nem tudjuk, hogy a rotunda meddig volt használatban, mivel a visszabontott falán feltárt M 39-es sírról a régészek nem nyilatkoztak semmit. Lehetséges, hogy falainak erősítésére (ti. a karéjok szűkítésére) még a tatárjárás előtt sor került, és a tatárok pusztítása következtében omlott be a boltozata, ahonnan egy oszlopfő töredéke került elő. Az is lehet, hogy a tatárjárás után konszolidálták, beomlása pedig egy későbbi időszakban következett be.

A 13. század végén hamvaiból feltámasztott monostor épülete az, amely már egyértelműen a bencésekhez köthető. A régi templom helyén új templom épült, ennek szentélye ma is áll. Sor

²⁶ A templom jelenlegi hajójának építése során az 1890-es évek elején ugyan találtak alapfalakat, ezek azonban nem a korai templom, hanem a 14. században épült templom hajójának alapfalai, amelyekre a 19. század végén az új hajó falait is emelték. Erdélyi Múzeum 12. 1895. 171.

²⁷ *Paradisum plantavit.* 347.

került az egész konstrukció erősítésére is, amelyet szabályos alaprajzú várfallal vettek körül. Az újjáéledés jele, hogy a 14. század elejétől ismét temetkeztek a monostor köré.

A vármegye és várispánság központját megtestesítő kolozsmonostori sánccvárral és a benne alapított bencés apátsággal kapcsolatban immár felmerül egy fontos kérdés, amit még Iambor vetett fel 1975-ben, újabban pedig Benkő Elek utalt rá, és igyekezett azt megválaszolni: „miként élhetett együtt a 11. század végétől számított másfél évszázadig az ispáni központtal a sánccvár belsejét épületeivel és egyre kiterjedtebb temetőjével csaknem teljesen kitöltő egyházi intézmény”.²⁸ A kérdést az teszi különös jelentőségűvé, hogy éppen az átfedési időszakban, nem sokkal 1200 előtt, az erdélyi püspök valósággal megostromolta a bencés apátságot, ami azt jelentené, hogy a hatalmaskodás a várispánsági központban történt volna. Az említett két szakembertől eltekintve eddig a régészek a sánccvárral mint ispánsági központtal foglalkoztak, a történészek pedig a bencés apátság alapításának körülményeivel, de a kettő együttlétét nemcsak hogy nem tisztázták, hanem még fel sem merült ez a kérdés. Bóna meglegegett a vár mint vár-ispánsági központ ismertetésével, a bencés apátságra nem tért ki. Kristó Gyula újabban megjelent Erdély-történetében a legnagyobb természetességgel ismerteti a világi igazgatás fejezeténél a vár központi szerepét a helyi igazgatásban, az egyházszervezetnél pedig a bencés apátság alapítását, de a kettő átfedése neki sem tűnt fel.²⁹

Tulajdonképpen nem egy specifikusan Kolozs megyei problémával állunk szemben. Somogyváron, ahol 1091-ben Szent László bencés apátságot alapított, ha az azonosítás helyes, éppen az ispánsági várban, ugyanez a kérdés merül fel. A probléma megoldásával kapcsolatban egy másik olyan kérdés bukkan fel, amire az eddigi kutatás nemigen válaszolt: az ispánok, illetve a vármegyei és várispánsági adminisztráció hogyan fejtette ki tevékenységét a várban? Egy részük ott lakott? Vagy csak oda jártak be „dolgozni”? Vagyis egészen pontosan nem tudjuk, hogy a vár milyen szerepet játszott a megye adminisztratív életében, és hogy ezt a szerepet meddig töltötték be az egyes várak. Amikor a szakirodalomban szó esik a korai erősítések központi szerepéről, minden leírás ugyanarra a sokat hangoztatott vár és vármegye viszonyára tér ki. A vár és ispán viszonya ellenben homályban maradt. Az a szerény megállapítás, hogy a várban az ispán székel, ezen a szinten már nem kielégítő. A hallgatás természetesen nem a kutatás gyengeségéből, hanem az erre vonatkozó források hiányából fakad. Mint ismeretes, a 13. századi oklevelek bőven tudósítanak a megyék, illetve a várispánságok tisztségviselőiről, a várjobbágyokról és a várnépekről, viszont azokból csak annyi derül ki, hogy a vártól függték. Arra, hogy a kora Árpád-kori sánccvárakat még használták-e és mire, nem derül fény. Vagyis az írott források adataival rendszerint nem lehet igazolni, hogy az ispánsági vár meddig töltötte be azt a funkcióját, amit egykoron szántak neki. Sajnos ez ügyben a régészet sem tud segíteni, mivel évtizedes pontosságú esemény meghatározásáról van szó. Ugyanis nem mindegy, ha egy várról azt állítjuk, hogy 1200 körül hagytak fel használatával, vagy negyven évvel később a tatárjárás következtében. A régészeti kutatás rendszerint azt látszik igazolni, hogy a 12. században már megindult a várak hanyatlási periódusa, és a következő században teljeseedett be. Ettől függetlenül a vármegye szervezete tovább élt, azaz számolnunk kell az ispánnal, a várjobbágyokkal, a közülük kikerülő tisztkarral és a várnépekkel, mígnem a királyi birtokok is eladományozásra nem kerültek. Kolozs várának jobbágyáról utolsó adatunk 1291-ből való, amikor maga a vár mint megyeközpont már nem létezett.

²⁸ Benkő: *Kolozsvár*. 10; Iambor 1975. 303.

²⁹ Bóna: *Várak*. 26–27; Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324)* (a továbbiakban: Kristó: *Erdély*). Szeged 2002. 116–117.

Hogy Kolozs vára mikor szűnt meg megyeközpont lenni, lehetetlen pontosan eldönteni. Mivel a 11. század második felétől itt számolni lehet a bencés apátsággal és a temetővel, a vár eredeti funkciójában igen korán változás állt be. Ez még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a királyi hatalmat szimbolizáló létesítményről az uralkodó lemondott, azaz megszűnt megyeközpont lenni, hiszen az apátság kegyura szintén az uralkodó volt. Az apátság és az ispán használhatta közösen, ahogyan erre Somogyváron is minden bizonnyal sor került, mindegyik elkülönítve a maga területét. Itt talán figyelembe kell venni az ispáni tisztséggel kapcsolatban bekövetkezett változásokat. Kolozs megye ispánja az 1180-as évekig még országos főméltóságnak számított, mivel ott szerepelt a királyi oklevelek tanúnévsorában (1177, 1183). Olyan személyről van szó, aki nem tartózkodott folytonosan abban a megyében, amit a király reábizott, hiszen ott találjuk őt a király udvarában. Családi birtokai is rendszerint az ország másik vidékén helyezkedtek el. Ilyen körülmények között elképzelhető, hogy amikor időnként megyéjébe tért hivatali teendőit elvégezni, tartózkodási helye az ispánsági vár volt. Valamikor a 12. század végén azonban változás állt be, az ispán ugyanis az erdélyi vajda hatásköre alá került, megszűnt főméltóságnak számítani. Ez azzal járt, hogy az ispánt a vajda valamely helybeli előkelőbb nemzetségből választotta, aki, ha feltételezzük, hogy az ispánok rendszerint a várban laktak, már ilyen szempontból sem tartott igényt a várra, mivel saját birtokán tartózkodhatott, innen járt ki elintézni hivatali teendőit. Elképzelhető tehát, hogy amikor a 12. század végén, a 13. század elején az erdélyi püspök ostrom alá fogta a várban található bencés monostort, a vár a megyei igazgatás szempontjából már használaton kívül volt.

Benkő Elek feltételezése szerint a 11. század végétől a megyeközpontot átköltöztették a kolozsvári Óvárba, így a 12. század végi hatalmaskodás az apátság felett már nem zavarta az ispáni székhelyet.³⁰ Mint említettem, ez nemigen valószínű, mivel az Óvár helyén ilyen korai erősítés nyoma nem került elő, és semmi sem igazolja, hogy a megye ispánjai a 13. században valamilyen formában Kolozsvárhoz kötődtek volna. Jobb híján tehát egyes megyeközpontok ilyen kettős funkcióját vagyunk kénytelenek elfogadni, ami érvényes volt Somogyvárra is. Itt sem található egy második vár, ahová „átmenekíthetnénk” az ispánt azt követően, hogy Szent László a várban bencés apátságot alapított. A 11. század után mindkét intézmény ugyanazon a magaslaton osztozott.³¹ Tanulságos ez ügyben az aradi vár esete. 1177-ben az aradi társaskáptalan birtokösszeírásában külön tételként szerepel a vár és külön a várban található 15 *mansio*.³² Somogyvár esetében, amikor 1410-ben a mezővárost Zsigmond király a Marcaliaknak adományozta, nekik adta a várat is, ami szintén arra utal, hogy a magaslat meg lett osztva: egy részén a bencés apátság állt, a másik része magántulajdonba került.³³ Ezek az adatok arról tanúskodnak, hogy e nagyobb kiterjedésű várakat nem kell feltétlenül egységes területnek tekinteni, hanem különböző részeiken más-más birtokjog vagy akár tulajdonjog érvényesült.

³⁰ Benkő: *Kolozsvár*. 9–10.

³¹ A somogyvári Kupavárhegyen kiásott vár és apátság legújabb értékelése: Valter Ilona: *Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon*. Bp. 2004. 41–44.

³² Borsos Iván: *III. Béla 1177. évi könyv alakú privilégiuma az aradi káptalan számára*. Levéltári Közlemények 33. 1962. 205–218.

³³ Mályusz Elemér (szerk.): *Zsigmondkori Oklevéltár*. II. Bp. 1958. 7561. sz.

II. Léta vár Kolozs vár örökében?

Kolozsvár 13. századi történetének megírását máig az a kényszerképzet uralja, miszerint mindig kellett lennie egy várnak, amely megyeközpontként működött, és ezt rendszerint a kolozsmonostori vagy az Óvárral, a tatárjárás utáni periódusban pedig Léta várával azonosították. Ez lett volna a megyét irányító ispán, illetve a várispánság tisztikarának a székhelye. E Jakab Elek, Makkai László, Kelemen Lajos stb. által rögzített nézetet újabban Benkő Elek is megismételte, aki szerint a tatárjárást követően „a megyei közigazgatás Kolozsvárról Léta várába került”.³⁴

Amint arra már fentebb részletesen utaltam, az egykori ispánsági várakat a 12. századtól már egyre kevésbé használták eredeti rendeltetésüknek megfelelően, pusztán maradtak, vagy más rendeltetést kaptak. Ettől függetlenül a megyeszervezet továbbra is megmaradt, pontosabban átalakult, amit a történetkutatás a „nemesi vármegye” terminológiával igyekezett kifejezni. Az új jelenség egyik következménye volt, hogy a stabil megyeközpontok, úgy, ahogyan ezeket Szent István államszervező politikájának tekintjük, megszűntek. Az ispán saját birtokán lakott, innen járt ki teendői elvégzése végett, a közgyűléseket pedig különféle helyeken, rendszerint királyi birtokokon tartották. A vármegyéknek többé nem volt állandó központja, ahol az ispán székelhetett. „A nemesi megye alig vett át valamit a királyi vármegyéből. Átvette mindenesetre a megye éppen megszilárduló területiségét, s kénytelen volt átvenni azt a modellt, hogy a megye élén továbbra is elvileg az ispán áll. Nem vette át a romokban heverő ispáni földvárát, nem vette át a várispánsági tisztikart.”³⁵ Az ispáni teendőket a király vagy Erdély esetében a vajda sokszor egy-egy várnagyára bízta, és ez keltette azt a benyomást, miszerint a 14. században valamely vár megyeközpont lett volna.

Hasonló helyzettel kell számolni Kolozs megye esetében is. Miután a korai megyeközpont legkésőbb a tatárjáráskor elpusztult – függetlenül attól, hogy ezt most Kolozsmonostoron vagy Kolozsváron feltételezzük –, nem kell keresni új székhelyet, mivel már nem a kora Árpád-kori rendszer jellemezte a megye közigazgatását. Különben Léta vára nehezen lehetett volna Kolozs megye központja, mivel Torda vármegyéhez tartozott, mindössze birtokainak egy része terjedt ki Kolozs megyére. Léta vára kapcsán a történészeket tulajdonképpen az első létai várnagy említése készítette arra a megállapításra, hogy Kolozs várának elpusztítása után ide költözött volna a megyeközpont. Rimai Miklósról van szó, akit egy 1331-ben kelt oklevél Léta várnagyának és Kolozsvár ispánjának nevez.³⁶ Nemcsak abban tévedett az eddigi kutatás, hogy ezt az adatot visszavetítette a 13. századba, hanem abban is, hogy Rimait Kolozs megye ispánjának tekintette. Azonban Kolozs megye és Kolozsvár ispánsága két külön honor volt. (Erre a kérdésre alább még visszatérek.) Különben még ismerünk három 14. századi létai várnagyot, de ők nem voltak a megye ispánjai, és tizenhét kolozsi ispánt, akik nem voltak létai várnagyok.³⁷ A vár és a megye között tehát semmilyen hivatalos összefüggés nem létezett és nem is létezhetett.

³⁴ Benkő: *Kolozsvár*. 11.

³⁵ Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 196.

³⁶ CDTr II. 715. sz.

³⁷ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* (a továbbiakban: Engel: *Archontológia*). I. Bp. 1996. 248–249.

III. Kolozsvár a 13–14. században

Az eddig elmondottak tulajdonképpen a város történetének bevezető fejezetéhez tartoznak, és nem kimondottan a városra vonatkoznak. Közismert tény, hogy a megyeközpontok vonzáskörében rendszerint suburbiumi települések alakultak, amelyek, mint említettem, Kolozsmostonon a vár szomszédságában is adatoltak. Hogy meddig tartott ez a vonzáskör, nehéz meghatározni. Torda vár legjelentősebb suburbiuma, vagyis a hasonló nevű település a vártól 10 km-re fekszik. Kimondottan a vár közelében is létrejött egy település, ennek viszont Várfalva lett a neve. Kolozs vár legjelentősebb suburbiuma, a szintén hasonló nevű település a vártól mindössze 1,5 km-re helyezkedett el, ugyanazon országút mentén, a mai város központjának valamely részén.

A város nevében szereplő „vár” tag nem feltétlenül utal arra, hogy maga a település volt erődítve, hanem a kapcsolatot fejezi ki Kolozs vára és a település között. A számos példa közül a már többször emlegetett Somogyvár esete is tanulságos. Az ottani mezővárost Somogyvárnak nevezték, annak ellenére, hogy maga a vár a településtől távolabb terült el.

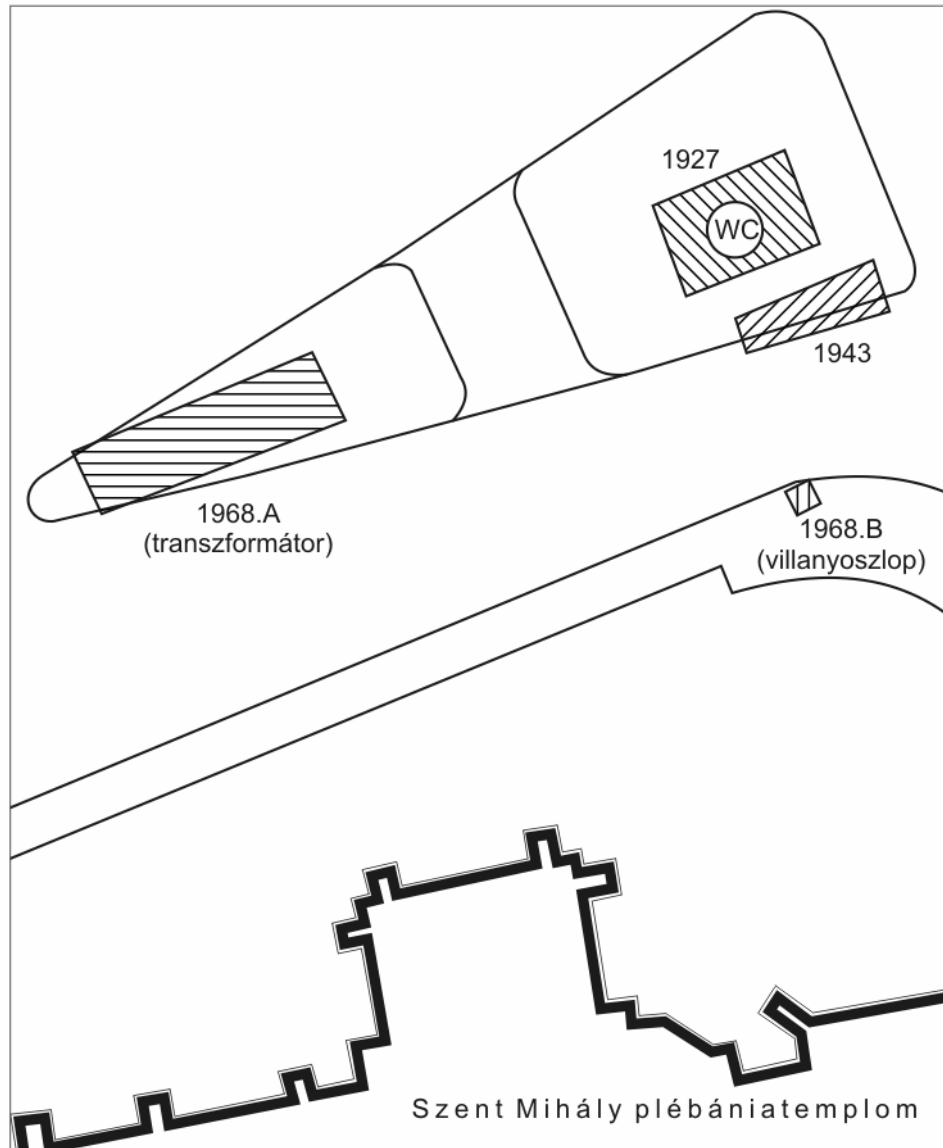
Régészeti kutatások

A város kora középkori előzményeire vonatkozó adatokat kizárólag a régészeti kutatás tud szolgáltatni. A városok belterületén végzett ásatásokkal általában az a probléma, hogy helyszűke miatt ritkán lehetett feltárni teljes leletegyüttest, így az ásatások rendszerint kontextusból kiragadott leleteket produkáltak. Ez viszont objektív tényező. A Kolozsvár területén végzett ásatásokkal nem is az a gond, hogy rendszertelenek és kis terjedelműek, hanem az, hogy dokumentációjuk rendszerint pontatlan, felszínes és sok esetben közöletlen. Mindezen nehézségek ellenére az eddig szolgáltatott információ is igen fontos, az újabb ásatások eredményei pedig új távlatokat nyitnak a város történetének értelmezése terén.

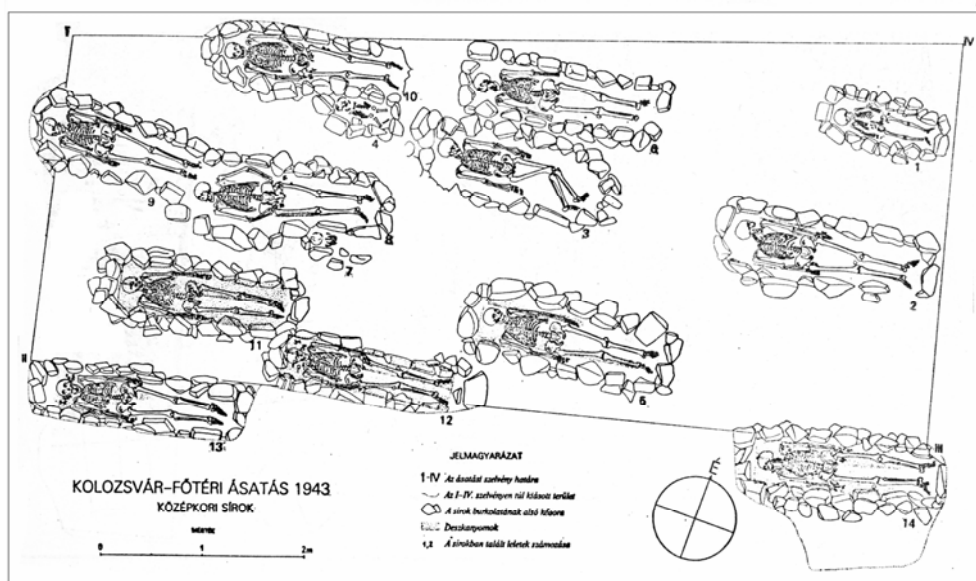
A régészeti kutatás eredményeinek elemzése során nem elegendő csak a középkori leletek figyelembevétele, ugyanis a római Napoca és a középkori település között többszintű kapcsolat mutatható ki. A római település jó ismerete tehát előfeltétele egy ilyen jellegű kutatásnak, azonban bármilyen nagy kultusznak is örvend Napoca a román történelmi kutatásban, azzal a szomorú ténnyel vagyunk kénytelenek szembesülni, hogy a római városról tulajdonképpen még senki nem gyűjtötte egybe az adatokat. Roppant homályos az egész város szerkezete és utcahálózata, sőt mi több, az erődített település kiterjedését sem sikerült még egyértelműen tisztázni.³⁸ Tehát ahelyett, hogy az ókori város sokkal jobban dokumentálható romjai segítenének tisztázni a Kolozsvár korai magjával kapcsolatban felvetett kérdéseket, rendszerint a középkori város adatait (pl. úthálózatát) vetítik vissza az ókorba. Napoca monográfiája tehát még várat magára, és csak remélni tudjuk, hogy ezt az adósságát mihamarabb törleszteni fogja a román kutatás.

Napoca mind topográfiai, mind a romok szempontjából befolyásolta Kolozsvár korai települését. Erre utal az ókori és a középkori utak egybeesése, illetve az Óvár pontos fekvése az erődített Napoca ÉNy-i sarkában. Az ókori város romjait, amint erről a legkorábbi adatok tanúskodnak, úgyszintén előszeretettel használták fel a középkorban. Sajnos e korai időszakból igen kevés emlékünknél maradt meg, viszont a Fótéren talált 12. századi temető sírjaiból, illetve

³⁸ A hagyományostól eltérő kiterjedést és egyúttal erődítési nyomvonalat javasol: Ioana Bogdan Cătănciu: *Napoca pomœrium și terriorium – ipoteze de lucru*. In: Dumitru Protase – Dan Brudașcu: *Napoca 1880 de ani de la începutul vieții urbane*. Cluj-Napoca 1999. 64–77.

4. Kolozsvár. Fötér. Különböféle ásatások helyszínrajza. 1927: nyilvános illemhely kialakítása során végzett leletmentő ásatás; 1943: Méri István ásatása; 1968. A: Gyulai Pál leletmentő ásatása; 1968. B: villanyoszlop alapozása alkalmával végzett leletmentés helyszíne

5. Az 1943-ban kiásott temetőrészlet alaprajza (Méri: *Kolozsvár*)

az Óvár 14. századi várfalából előkerültek római kori faragott kövek, téglák, tetőcserepek. Ezekhez rendszerint ásátás révén jutottak a kolozsváriak, ugyanis a római omladékrétegre rakódott humus a kora középkorban 0–1 m között ingadozott.

Ami kimondottan a középkori leleteket illeti, ezek közül leghamarább a temető került elő, és mindmáig ez a legjobban dokumentált kora középkori leletgyűttes. A Fötér különböző pontjain végzett ásátásokról van szó, amelyek sora 1927-ben kezdődött (4. ábra). A nyilvános illemhely alapjainak ásása közben bukkantak a munkások az első sírokra, de mivel akkoriban a múzeum emberei kizárólag a római leletekre koncentráltak, a középkori leletekből roppant kevés mentődött meg. A kerámiára, ami a múzeumba került, Kurt Horedt utalt, a helyszínen pedig Herepei János gyűjtött össze néhány S végű hajkarikát.³⁹ 1940 után már a politikai körülmények is lehetővé tették, hogy e temetőt alaposabban megkutassák. Így került sor 1943-ban a Herepei adatai alapján feltételezett középkori temető hitelesítő ásátására az illemhelytől néhány méterrel délre (5. ábra).⁴⁰ László Gyula kezdte meg az ásátást, majd Méri István fejezte be. Mintaásátásról van szó, amely mindmáig a legjobban dokumentált a későbbi ásátások viszonylatában is. Eszerint a középkori kikövezett járósínt 1,80 m mélyen húzódik, közvetlenül a római omladékréteg felett. A felette található „dagonyarétegből” Zsigmond-kori obulus került elő (hamisítvány?). A középkori járósíntől számított 0,40–0,60 m mélyre ásták le a sírgödöröket. Méri ezt csekély mélységnek tekintette, szerinte a sírokkal egykorú járósínt eredetileg valamivel magasabban helyezkedett el. A kolozsmonostori hasonló korú és minden más korabeli te-

³⁹ Kurt Horedt: *Ceramica slavă din Transilvania. Studii și cercetări de istorie veche* 2. 1951. 189–217. Herepei anyagát Méri István közölte: *Ásátás a kolozsvári Fő téren, 1943* (a továbbiakban: Méri: *Kolozsvár*). Bp. 1986. 15–22. 30. kép. Újabb Herepei beszámolója az eseményekről is hozzáférhető lett: Herepei János: *Kolozsvár történeti helyrajza*. Kvár 2004. 87–91.

⁴⁰ Méri: *Kolozsvár*.

mető esetéből tudjuk viszont, hogy rendszerint nem ástak ennél mélyebbre, úgyhogy itt nem kell feltétlenül a terepszint módosításával számolni. Összesen 14 kelet–nyugat tájolású sírt tártak fel. A halottakat koporsóba helyezték, egyes koporsóknak sátozteteje volt. A sírgödröket rendszerint kövekkel, római téglákkal és tetőcserepekkel bélelték ki – az aljukat és az oldalukat egyaránt –, illetve fedték be. Ugyanehhez a temetőhöz tartozó sírra bukkantak 1968-ban az említett illemhely és a plébániatemplom között elhelyezkedő villanyoszlop alapozása során. Melléklete egy S végű hajkarika és egy hajtű volt.⁴¹ Ugyanebben az évben a plébániatemplom északi falától 30 m-re helyezett transzformátor aknájának kiásása során további sírok kerültek elő. A meglehetősen nagy területre kiterjedő ásatást (5×15 m) sajnos soha nem publikálta Gyulai Pál, hagyatékából viszont sikerült két idevonatkozó rajzot beazonosítani (6–7. ábra). Az 1943-as szelvényben megfigyelt rétegjelenségek érvényesek erre az ásatásra is, a római rétegbe beásva pedig két kora középkori sírt tártak fel. A két rajz által rögzített adatokat egészíti ki Gyulai Pálnak a helyi sajtó számára tett nyilatkozata: „két méterig az ásó időben nagy utat tett meg, hiszen ez a réteg nem kevesebb mint 600 év alatt keletkezett, és a benne talált régiségek (faragott kövek, edénytöredékek, vaseszközök) összevisszasága a középkori városközpont viharos múltját idézi. Az említett rétegben talált sírok (a nagytemplom egykori tartozéka volt a templom körüli temető) szegényesek. Közülük egy gyermeksír volt jelentősebb, mert ebből 14–15. századi kis bronz fülbevaló került elő. A templom körüli temetkezés a 16. században, amikor a városi magisztrátus megnyitotta a házsongárdi temetőt, lassan megszűnt, a templom köré épületeket ragasztottak. A következő rétegben, 2 métertől 2,50 m mélységig 14–15. századinál régebbi sírok kerültek elő. Ezek fő melléklete a 11–13. századra jellemző S végű hajkarika vagy halántékgyűrű. Ilyet 5–6 koponya mellől is felszedtünk. Érdekessége e síroknak, hogy a tetemetek megállapíthatóan nem koporsóba zárták, hanem az itt helyben talált római kori épületrom néhány egészben maradt nagyméretű tetőfedőcserepe, faragott köve közé helyezték. Ez a temető feltehetően még a 11–13. században, az egykori Óvár falain kívül keletkezett; olyan közrendű embereket temettek ide, akiknek az óvárbeli egykori templom körül nem jutott hely. Az említett sírokkal tulajdonképpen már a római rétegbe jutottunk, mivel a temetkezés idején a halottakat »lesüllyesztették« az elpusztult római kori városmaradványok szintjéig.”⁴² Gyulai rövid beszámolója meglehetősen sokat pontosít az ásatást dokumentáló két rajzon. Kiderül belőle, hogy a rajzokkal ellentétben, ahol csak két korai sírt tüntettek fel, valójában 5–6 korai temetkezéssel kell számolni ezen a szakaszon. A korai temetkezés felett 14–16. századra keltezhető sírok kerültek elő, ami azért fontos, mivel a szomszédos, 1943-ban kiásott szelvényben ez a jelenség nem adatolt.

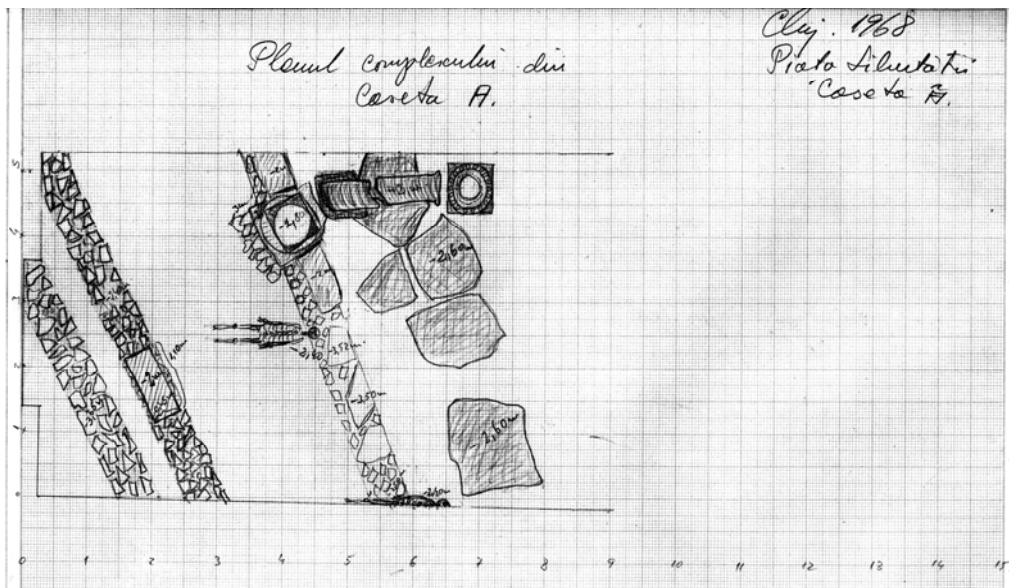
A főtéri korai sírokkal kapcsolatban helytelen az a helyenként előforduló állítás, miszerint a sírok mellékleteként pénz is előkerült. Mindössze egyik sírról tudjuk, hogy pénzmelléklete volt, viszont a beszámolóból nem derül ki, kinek a veretéről van szó.⁴³ A leletek alapján nagyjából a 12. századra tehető a temető használata. Kiterjedésével kapcsolatban egyelőre csak annyi állapítható meg, hogy a Főtér ÉK-i negyedének egy részén csoportosulnak ezek a sírok. Az eddig végzett ásatások túl közel esnek egymáshoz ahhoz, hogy érdemben nyilatkozni lehessen kiterjedéséről. A Méri által kiásott szakaszon jól megfigyelhető, hogy a sírok nem fedik és nem vágják át egymást, továbbá meglepően egységes a technikájuk. Maximum 4–5 generációs

⁴¹ Ferenczi István: *Régészet-helyrajzi kutatások Kolozsvárott és környékén* (I). Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Series Historia 7/2. 1962. 43; Ioan Mitrofan: *Descoperiri arheologice în Cluj și împrejurimi* (a továbbiakban: Mitrofan: *Descoperiri*). AMN 2. 1965. 657.

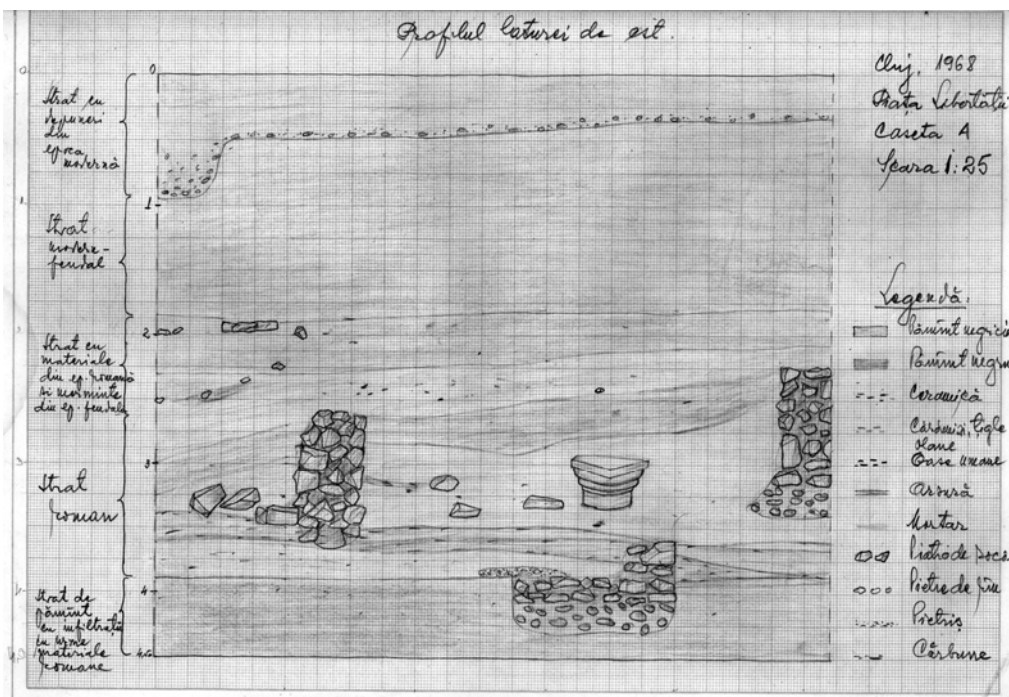
⁴² Nicolae Vlăsa: *Așezarea neolitică de la Cluj*. Apulum 9. 1971. 21; Gyulai Pál: *Régvolt városképekről vallanak a Kolozsvár főtere alatti régészeti rétegek*. Igazság 29/112. 1968. május 12.

⁴³ Mitrofan: *Descoperiri*. 657.

6. Gyulai Pál leletmentő ásásának alaprajza (4. ábra: 1968. A)

7. Gyulai Pál leletmentő ásásának metszefala (4. ábra: 1968. A)

temetőről van szó, nem hiszem, hogy egy-másfél évszázadnál többet használták volna. Tulajdonképpen a kolozsmonostorival egykorú temetővel kell számolni. Mindkettő közös vonása, hogy leletekben meglehetősen gazdag temetkezésekről van szó. A sírok kivitelezésében rejlő különbség abból adódik, hogy Kolozsvár esetében számolni kell az ókori romokkal, amelyek lehetővé tették a kövekhez, téglákhoz, tetőcserepekhez való könnyű hozzáférést. Különben Kolozsmonostoron is előkerültek római spolumokat tartalmazó kőfalas sírok.

Hogy a Fötérhez kapcsolódó régészeti jelenségeknél maradjunk, meg kell említeni a tér déli felében, nagy felületen végzett ásások eredményeit is. Az 1990-es évek elején megkezdett, politikai támogatottságot élvező ásítás alig titkolt indítéka a kontinuitás problémájának a tisztázása volt Napoca kapcsán. Mint ismeretes, a nagy fegyellemmel és titoktartással megkezdett ásítás végül teljes elhagyatottságba fulladt, szabad préda lett. Hosszas szünet után idén indult meg újból a régészeti kutatás, amelynek eredményeit külön monográfia formájában tervezik az ásatók közreadni.

A rétegjelenségek ugyanazok, mint a Fötér északi felében, azzal a különbséggel, hogy a római omladékréteg itt valamivel magasabban helyezkedik, kb. 0,70–1,5 méter mélyen a jelenlegi járószinttől. Noha nagy felületről van szó, semmilyen érdemleges középkori lelet nem került elő, néhány cserépedény-töredéken, patkón és ehhez hasonló, piactereken könnyen előforduló leleteken kívül. A Fötér DK-i virágágyásában megnyitott legkorábbi szelvényben (S I.) 4,50 m hosszúságban egy árok lejtője bontakozott ki, amely 3,80 m-től 5,60 m-ig mélyült.⁴⁴ Mivel a szelvény északi végében helyezkedett, nem sikerült teljes egészében feltárni. Amennyiben az árok valóban 3,80 m mélyen indul, kevés a valószínűsége, hogy középkori erődítésről legyen szó, de a kutatások esetleges folytatásáig ez a kérdés függőben marad. Kétségtelenül jelentős felfedezésről van szó, függetlenül attól, hogy az ókori vagy a középkori településhez kapcsolódik, amit mindenképpen érdemes lenne a jövőben tisztázni.

A feltárt temetőrészleten túlmenően kora középkori régészeti leletek Kolozsvár központi területéről hosszú ideig hiányoztak. Ebben a kontextusban nagyon fontosak voltak az Óvár területén, az egykori domonkos kolostorral szemben végzett ásások, amelyeket 1992-ben kezdtek meg.⁴⁵ Noha nagy felületről van szó, a középkori vonatkozású leletek itt is roppant szegényesek. Ezek közül a legkorábbi egy kövekkel kirakott tűzhely, amely egyenesen egy római ház szobájának padlóján helyezkedik el, 0,94 m mélyen a jelenlegi járószinttől. A körülötte talált kerámia alapján 11–12. századi lehet. A másik összefüggő leletegyüttes – 13–14. sz.-i cserépedény-töredékek – egy tárológödörből került elő, néhány méterrel keletre a tűzhelytől. Ezekon túlmenően a bolygatott középkori rétegből került még elő hasonló jellegű középkori kerámia, és itt találtak egy II. István- (1114–1131) veretet is.

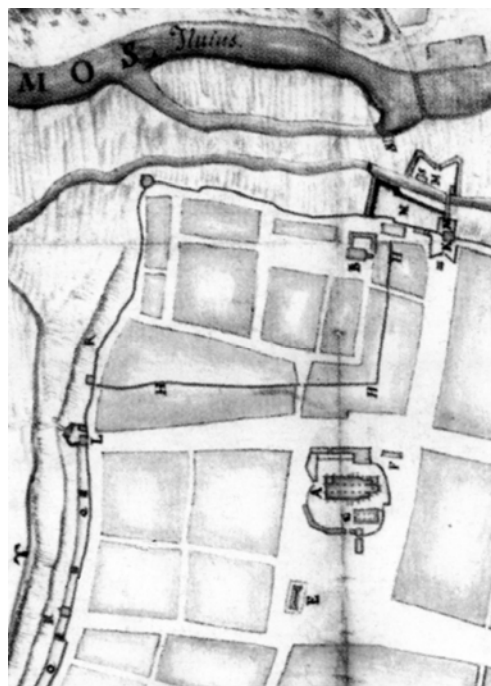
Ezzel nagyjából ki is merül a 13. század közepéig datálható leletek sora. A fenti adatok tanúsága szerint az ókori várost elfedő törmelékréteg nem egyforma vastag volt. Míg a Fötéren közel 1 m vastag törmelékréteg választja el az utolsó római és az első középkori járószintet, addig az Óvár északi oldalán, mint említettem, a kora középkori tűzhelyet egyenesen a római ház padlójára helyezték. Nagy a valószínűsége tehát, hogy a kora középkorban egyes római építmények csonka felmenő falai láthatóak voltak az Óvár térségében. A tűzhely megtalálása azért különös jelentőségű, mivel az első, igaz, szerény, bizonyítéka lehet egy esetleges itteni korai településnek. Sajnos a tűzhely körül nem sikerült nyomát lelmi valamely egykorú háznak, így erős fenntartással kell kezelni a település létét. Ennek azonban mindenképpen valahol lennie kellett,

⁴⁴ *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Buc. 1994. Kolozsvár címszó alatt.

⁴⁵ Kimondottan a középkori vonatkozású leletekkel foglalkozik: Ioan Marian Țiplic–Sorin Cociș–Valentin Voisjan: *Descoperiri medievale timpurii în Cluj-Napoca, str. V. Deleu*. Revista Bistriței 18. 2004. 195–208.

ugyanis a főtéri temető a településhez kapcsolódott. A kutatás másik fogyatékosága, hogy nem sikerült a temető kiterjedését körvonalazni, és ami talán még fontosabb, nem került elő temploma vagy kápolnája.

A felsorolt adatok, bármennyire is szerények, mindenképpen igazolják, hogy a város közvetlen előzménye egy 11–12. századi település volt. Kolozsvár kapcsán Györffy György vetette fel a soproni modell lehetőségét.⁴⁶ Eszerint számolni lehet a római erődtítésre épülő ispánsági központtal, amely Kolozsvár esetében az Óvár lett volna, és az ezen kívül elhelyezkedő plébániatemplommal, körülötte temetővel. Ez a hasonlóság azonban csak látszólagos, ugyanis Sopronnal ellentétben Kolozsváron mind az Óvár, mind a Főtér az itt feltételezett korai templommal és a temetővel az ókori város területén belül helyezkedik el. Vagyis a római előzmények nem egyformán befolyásolták a két város középkori kezdeteit. Továbbá azt sem tisztázta Györffy, hogy magát a települést hová képzelte el. Sopron esetében kezdetben ez is a várfalon kívül helyezkedett el, a plébániatemplom mellett. Kolozsváron viszont éppen az Óvár területére helyezi a település létét az a néhány adat, amivel rendelkezünk, illetve az utólagos fejlemények is ezt igazolják. Mint említettem, korai erődtítés az Óvár helyén úgyszintén nem igazolt. A soproni kétmagos minta – vár, illetve település-temető-templom – Kolozsváron nem igazolható. Itt mindössze csak településre utaló nyomokkal rendelkezünk.

8. Kolozsvár alaprajza az 1690-es évekből.
Részlet. G. M. Visconti (?)

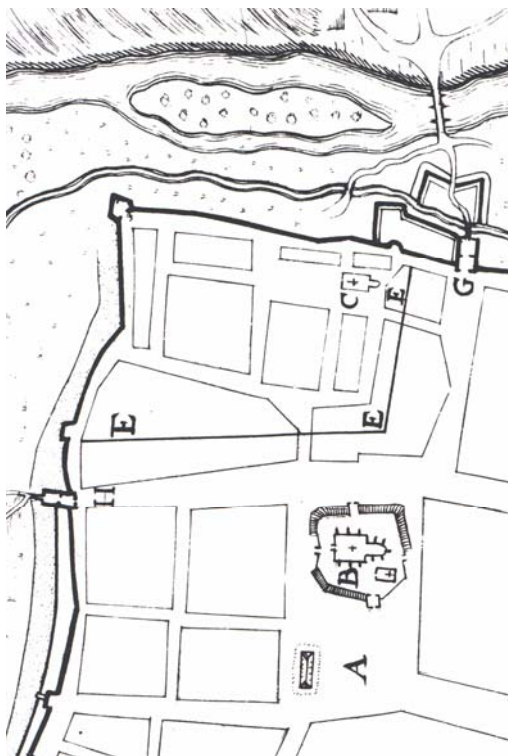
Királyi hospesek Kolozsváron

Rogierius kanonok beszámolójából tudjuk, hogy 1241-ben a mongolok igen nagy pusztítást hajtottak végre ezen a területen. Ezt igazolja az echternachi évkönyv is, amelynek bejegyzése szerint Kolozs várában a magyarok (ti. a Magyar Királyság lakóinak) sokasága esett el.⁴⁷ Az eseményre a kolozsmonostori várban kerülhetett sor, ahova a környék lakói is bemenekülhettek. A régészeti adatok Kolozsvár korai települése is ekkor pusztult el.

A tatárjárás után Kolozsvár továbbra is megmaradt királyi tulajdonban a szomszédos Szentpéter faluval egyetemben. Ettől keletre már magánbirtokok (a Mikolák birtokai), nyugati irányban pedig az apátság birtokai következtek. Mint ebből a felsorolásból is látható, a kelet-nyugat irányú országút meglehetősen szorosan volt kiméretezve, így mindegyik település határa már csak észak–dél irányban bővíthetett.

⁴⁶ TörtFöldr III. 357.

⁴⁷ CDT I. 193. sz.

9. Kolozsvár alaprajza 1699-ből. Részlet.
G. M. Visconti (?)

Legkorábbi írott forrásaink tulajdonképpen az újonnan benépesedő Kolozsvárról szólnak. Eddig, függetlenül attól, hogy a várról, az apátságról vagy az esperesi központról volt szó, mindegyikre ugyanazt a Clus/Clusa névalakot használták. Most viszont egy differenciálódás figyelhető meg a helynévhasználatban. A települést Kolozsvárnak, az egykori ispánsági központot, ahol épülőben van a monostor, Kolozsmonostornak, a sóakna melletti települést pedig Kolozsagnának nevezik.⁴⁸ Végül ezek a helynevek rögzültek és maradtak érvényben a későbbiek során is.

Kolozsvár első említése 1275-ből való, viszont I. Károly 1316-ban kelt kiváltságlevelében ennél valamivel korábbi állapotokra is történik utalás. A kiváltságlevél értelmében (V.) István király Kolozsvár városát megalapítani és egybegyűjteni (*fundare et congregare*) akarván, a szabadságok sok kiváltságával látta el lakosait (*multa prerogativa libertatum ipsos decorasset*), akik azonban elestek a kiváltságoktól, viszont hű szolgálataikért I. Károly visszaadja régi kiváltságaikat (*antiquam et pristinam libertatem*), amelyeket Kolozsvár első alapításakor és egybegyűjtésekor (*a prima fundatione et congregatione*) kaptak.⁴⁹

V. István érdemeit Kolozsvár történetében nem szabad sem minimalizálni, sem eltúlozni. Közismert tény, hogy mint ifjabb király és Erdély hercege (1257–1270) István valóban sokat tett a mongol támadás által megviselt Erdély fellendítéséért. Ebben a térségben nem annyira apját, mint inkább őt lehet tekinteni a második honalapítónak. Jó néhány település benépesítését is támogatta, és hogy ezt elősegítse, a betelepülő „vendégeknek” (*hospes*) bizonyos kiváltságokat adott.⁵⁰ A Bonchida földjére telepedő szabad embereket például 3 évig mentesítette a földbér (*terragium*) fizetése alól, megerősítette az alvinci hospesek kiváltságait, a krakkói és igeni hospesek kiváltságait kiszélesítette stb. Kolozsvár esetében is hasonló helyzettel állunk szemben. Annak érdekében, hogy benépesedését előmozdítsa, a betelepülő hospesek kiváltságokat kaptak. Hogy pontosan melyek voltak ezek, nem tudjuk, a kolozsváriak emlékezetében viszont az uralkodó mint a település alapítója maradt meg. István ifjabb király kiváltságai arra is utalnak, hogy a tatárjárás előtt Kolozsvár a térség egyik fontosabb települése lehetett.

⁴⁸ Először 1299-ben: *abbas de Clusmonstra* (CDTr I. 583. sz.). Azonban még sokáig használatban maradt a *Kolozs* névalak (*monasterium Beate Marie de Clus*).

⁴⁹ Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez* (a továbbiakban: Jakab: *Oklevéltár*). Buda 1870. 31–34.

⁵⁰ A *hospes* („vendég”) nem feltétlenül nyugati bevándorló volt. A terminológia többnyire vegyes összetételű lakosokra vonatkozott, amit jól tükröz például a garamszentbenedeki hospesekre vonatkozó pontosítás: szászok, magyarok és szlávok voltak. Kubinyi András (szerk.): *Elenchus Fontium Historiae Urbanae* (a továbbiakban: *Elenchus*). III. 2. Bp. 1997. 21. sz.

A 13. század második fele Magyarország történetében többek között éppen a városok létrejötte, kikristályosodásának fontos szakasza. Meglehetősen sok hospes település részese lett kiváltságokban, mint IV. László írja, azzal a céllal, hogy *numerus eorum* (ti. a polgároké) *augeatur et per hoc honor regius acrescant*. Az ilyen települések egy része klasszikus értelemben vett városokká fejlődött, mások viszont lemaradtak, esetleg mezővárosi szintet értek el a következő században. Az ilyen kiváltságokat sem hagyományosan vett városprivilegiumnak tekintik a kutatók, hanem hospes kiváltságoknak, amelyek a városprivilegiumok archaikusabb és kevésbé széles körű formáját jelentik.⁵¹ Konvencionálisan akár a kiváltságokkal rendelkező 13. századi hospes településeket is tekinthetjük városnak, viszont ezek a tatárjárás után, különösen Erdélyben, csekély lakossággal rendelkező települések, többnyire városfalak és egyéb sajátosságok nélkül, még merőben különböztek a klasszikus várostípustól.

A kiváltságok megszerzését követően Kolozsváron, a még megmaradt várnépek, esetleg várjobbágyok mellett, megjelentek tehát a kiváltságolt királyi hospesek is, akik rendszerint külön településrészbe tömörültek. A korábbi történetírás szerint az éppen talpra álló várost V. István végül az erdélyi püspöknek adományozta, akinek joghatósága alatt a városból falu lett. Ez az állapot 1316-ig tartott, amikor I. Károly Kolozsvárnak ismét városi kiváltságokat adományozott, így kikerült az egyházi földesuraság alól és visszanyerte városi rangját. Ennek az elképzelésnek azonban néhány igen komoly fogyatéka van, amire a kutatás eddig nem utalt. Az első, ami gyanússá teszi ezt az elképzelést, a település minősítésének ingadozásával kapcsolatos: egyszer város, majd falu, végül ismét város. Ez a szinuszos sors rendkívüli körülmények között ugyan elképzelhető, azonban igen csekély a valószínűsége, hogy köze legyen a valósághoz. A másik kérdés, amely felmerül, az egyházi tulajdon jog megszűnésére vonatkozik. Közismert tény, hogy egyházi tulajdonban levő birtokokat kisajátítani, visszavenni csak rendkívüli körülmények között lehetett, elsősorban akkor, amikor az egyházi intézmény megszűnt: „amit egyszer Istennek ajánlottak, nem szabad profán célokra visszavenni”.⁵² Azokban az években való igaz, hogy az erdélyi püspökség Kán László vajda ellenzéki magatartása miatt nehéz pillanatokon ment keresztül, azonban Benedek püspök (1309–1320) nem szolgált rá semmivel, hogy a király elvegye tőle Kolozsvárt. Sőt 1310 után I. Károly és Kán László viszonya is normalizálódott, a vajda halála után pedig Benedek püspök a király egyik fontos támasza volt. Továbbá, ha figyelembe vesszük az erdélyi püspök kiváltságolt településeit, amelyek száma 1291-ben, Kolozsvárt is beleértve, 19 volt, ezekből egyet sem vett vissza I. Károly. Kolozsvár 1316-os kiemelése az erdélyi püspök birtokainak sorából semmilyen kontextusba sem tehető. Éppen ellenkezőleg, a király 1313-ban megerősítette a püspököt Kolozsvár birtoklásában, amit a váradi káptalan még 1329-ben is átírt.⁵³ Továbbá figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy I. Károly 1316-os kiváltságlevelében semmilyen utalás nincs a korábbi püspöki birtoklásra, amire a királynak mindenképpen hivatkoznia kellett volna, hiszen a püspöktől vette vissza. Ezzel szemben azt olvassuk, hogy a kolozsvári hospesek és szászok V. Istvántól kapták első kiváltságaikat, amelyeket most, ti. 1316-ban, I. Károly megerősít. Az 1316-os privilegium azt a benyomást kelti, hogy a kolozsvári hospesek és szászok soha nem is voltak püspöki fennhatóság alatt.

Mint említettem, a tatárjárást követően Kolozsvár régi lakossága mellett, István ifjabb király hospes kiváltságának köszönhetően, megindulhatott a hospesek betelepítése. Ennek következtében Kolozsvárnak két külön jogállású lakosságával kell számolnunk. A tatárjárást átvé-

⁵¹ Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*. Bp. 1994. 273.

⁵² RegArp 2123. sz.

⁵³ CDTr II. 212. sz.; AOkl XIII. 126. sz.

szelő régi lakosság, amely a várispánsági szervezethez tartozó várnépekből, esetleg várjobbágyokból állt, éppen a várispánság 13. század második felében bekövetkezett felbomlása révén többnyire a kialakuló jobbágyságba olvadt. Mellettük az 1260-as évektől kezdődően, István ifjabb király kiváltságai következtében, megjelentek a neki alárendelt hospesek is. Nagy a valószínűsége, hogy V. István mindössze a jobbágytelepülést adományozta az erdélyi püspöknek, a hospesstelepülés, amelynek lakói alig néhány évvel előbb kaptak kiváltságokat ugyanazon uralkodótól, továbbra is királyi tulajdonban maradt. A jobbágytelepülés 1313-ban és 1329-ben is az erdélyi püspök birtokában volt, sőt a püspök kolozsvári jobbágyságairól még 1366-ban is olvashatunk.⁵⁴ Ezzel szemben a királyi hospesstelepülés mindvégig királyi tulajdonban maradt, lakói számára pedig – mivel a Kán László fiai elleni harcban fontos támaszpontnak számítottak – I. Károly megerősítette, valójában kibővítette az (V.) Istvántól kapott kiváltságokat.

Kolozsváron tehát létezett egy jobbágytelepülés, amely az erdélyi püspök birtokában volt, és egy hospesstelepülés, amely királyi tulajdonban maradt. Az előbbi lakóit *inquillinus*nak, az utóbbiét *hospites et saxones*nek vagy *cives*nek nevezik az írott források. E kettősség figyelembevételével a fentebb említett ellentmondás is megoldódik: 1316-ban I. Károly nem vett vissza semmilyen püspöki tulajdonban levő birtokot, hanem a királyi hospeseket erősítette meg korábbi kiváltságaikban. Ilyenformán nemcsak ez a kérdés tisztázódik, hanem egy másik függőben maradt oklevél tudósítása is. Még 1308-ban Gilnicer Ottó és Sliger Tivadar kolozsvári polgárok (*cives de Cluswar*) a Szamos mellett egy telket vásároltak Haydenricus kolozsmonostori apáttól malomépítés végett.⁵⁵ Ebben az esetben is egyértelműen a hospesstelepülés szabad jogállású polgáraitól van szó.

A két kolozsvári településmagot szinte lehetetlen elhelyezni a későbbi város topográfiai szerkezetében. Pusztán spekulatív jelleggel annyi feltételezhető, hogy a hospesstelepülés a később Óvárnak nevezett városi fertályra terjedt ki, ugyanis a 14. században ez vált a város erődített magjává, lakosai pedig többnyire szászok voltak. A jobbágytelepülés lokalizálásával még kilátástalanabb a helyzet. Az erdélyi püspök kolozsvári jobbágyságait megemlítő 1366-os oklevélről Jakab Elek nyíltan beismerte: „Kik voltak e püspöki jobbágyok, s hol laktak: a város valamelyik részében együttesen vagy itt-ott szétszórva s a polgári jogokból kirekesztve vagy a közel levő s vele még egészen nem egyesült villákban? – kinyomoznom nem sikerült.”⁵⁶ Amennyiben a fenti feltételezésem helyes, hogy kik voltak e jobbágyok, talán sikerült tisztázni, lakótelepük azonosítása azonban függőben marad. A jobbágyok többnyire magyarok lehetnek, ugyanis a várispánság szervezetének a tatárjárás túlélő népességéről van szó. Esetleg a város legkorábban említett utcája, a Magyar utca valamely szakasza jöhet számításba. Nemcsak azért, mert korán megjelenik az írott forrásokban, hanem mert neve etnikumra utal, és a Kolozsvárt átszelő főút egyik szakaszára vonatkozik.

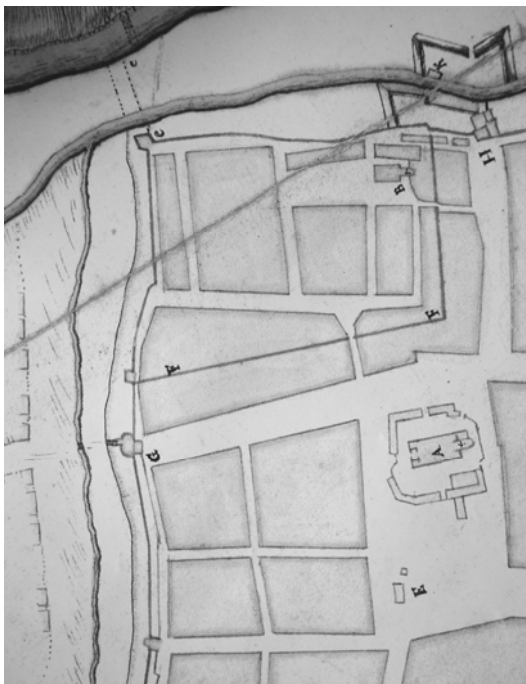
A kolozsvári helyzetet a gyulafehérvárral hasonlónak képzelem el, ahol a források egyértelműen két település létezésére utalnak, külön jogállású lakossággal. IV. Béla 1246-ban kelt kiváltságlevele értelmében Gyulafehérvár az erdélyi püspök birtokában volt, és mivel a tatárjárást követően lakossága megfogyatkozott, a király bíraskodási kiváltságban részesítette egyéb

⁵⁴ Az adománylevél 1329-ben kelt privilegiális átírását eddig nem is vette figyelembe a kutatás, pedig egyértelműen bizonyítja, hogy a püspök megtartotta V. István Kolozsvárra vonatkozó adományát azt követően is, hogy a hospesstelepülés lakói 1316-ban városi kiváltságokat kaptak (AOKI XIII. 126. sz.). A CDTr második kötete nem közli az 1329-ben kelt káptalani átírást, csak a benne foglalt, 1313-ban kibocsátott királyi átírást: CDTr II. 212. sz. 1366: Jakab: *Oklevéltár*. 30. sz.

⁵⁵ CDTr II. 84. sz.

⁵⁶ Jakab: *Kolozsvár*. 341.

püspöki birtokkal együtt, gyorsabb benépesedése érdekében.⁵⁷ Másik forrásból viszont tudjuk, hogy Gyulaféheváron is létezett egy hospes település, amely királyi tulajdonban volt, de mivel a szászok támadásai miatt elnéptelenedett, 1278-ban IV. László annak területét az erdélyi püspöknek adományozta.⁵⁸ Tehát Gyulaféheváron is a szászok támadásáig, azaz 1277-ig, két településsel kell számolni: az egyik püspöki tulajdonban volt, a hospes település pedig királyi tulajdonban. Azonban Kolozsvárral ellentétben itt a püspök végül megszerezte a hospes települést, de ezt is csak akkor, amikor kiváltságolt lakosai elhagyták. A két település topográfiai elkülönítésére nincs lehetőség, annyi azonban az 1278-as adományleveléből is kiténik, hogy a két jogállású lakosság külön-külön területen lakott. A gyulaféhevári székesegyház körül feltárt temető viszont arról tanúskodik, hogy azt mind a két népesség használta a 12–13. században.⁵⁹

10. Kolozsvár alaprajza 1712-ből. Részlet. G. M. Visconti

A nagyobb települések lakossága rendszerint ilyen változatos képet mutatott, azaz különböző függőségi viszonyban volt, és jogállása sem volt egységes. Ugyanazon településen belül együtt is lakhattak, de rendszerint területileg elkülönültek egymástól. A jelenség elsősorban a Magyar Királyság nyugati vidékeire volt jellemző, de egyszerűbb formája, mint a fenti példákban is látható, a keleti területeken is előfordult. A tulajdonjogok érvényesülésének egyik legváltozatosabb képét Győr tükrözi. Itt a püspöknek, a káptalannak, a királynak és a Szent János ispotálynak egyaránt voltak népei, ami sokszor zavaros jogi állapotokat teremtett. Ennek elkerülése végett V. István 1271-ben egységesítette a lakosok szabadságjogait, de ezt a különböző földesúri jogok figyelembevételével tette.⁶⁰ Tehát a két jogállású lakosság jelenléte Kolozsváron egyáltalán nem volt idegen a 13. századi magyarországi állapotoktól, teljes mértékben beleillik a nagyobb települések modelljébe.

Kolozsvár korai történetéről írt tanulmányában tulajdonképpen erre a következtetésre jutott Makkai László is, igaz, ő ezt az állapotot csak a 14. századra fogadta el: „három különböző (városi, püspöki és királyi) társadalmi állású és jogú réteget kell a 14. századi Kolozsváron szá-

⁵⁷ CDT I. 201. sz.

⁵⁸ CDT I. 356. sz.

⁵⁹ A hospesek temetkezésére utalhatnak a kőfalas, fejfülkés sírok, amelyeket Radu Heitel tárt fel a székesegyház körül. Ezeket, úgy tűnik, az idegen származású hospes lakossággal lehet összefüggésbe hozni: Adrian Ioniță et al.: *Feldioara-Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei*. Buc. 2004. Radu Heitel publikálatlan leleteinek új összefoglalása: Maria-Emilia Crîngaci Țiplic–Silviu Oța: *Piese inedite din colecția Muzeului Național de Istorie a României descoperite în necropola din secolul XII. de la catedrala romano-catolică de la Alba Iulia*. AMN 39–40/2. 2002–2003. 91–106.

⁶⁰ *Elenchus*. 53. sz.; *TörtFöldr* II. 598.

mon tartanunk”.⁶¹ Én mindössze arra akartam felhívni a figyelmet, hogy ez a jelenség valójában a 13. század második felében gyökerezik, részben erre a periódusra is érvényes. Sajnálatos módon Makkainak éppen ez a következtetése maradt visszhang nélkül a későbbi történetírásban.

Az erdélyi püspök kolozsvári lakosai

A tatárjárást követően az erdélyi püspökök (Gál, majd Monoszló nembeli Péter) bizonyultak a leghatékonyabb birtokszerzőnek Kolozs megyében. Szemet vetettek a még királyi tulajdonban maradt várispánsági birtokokra, az átmenetileg gazdátlan bencés apátság birtokaira, és magántulajdonban levő javakat is megvásároltak. Ennek a látványos terjeszkedési hullámnak estek áldozatául a kolozsvári nem szabad jogállású lakosok, akiket a hozzájuk tartozó javakkal együtt V. István *ob remedium animae suae* az erdélyi püspöknek adományozott. Mivel az eredeti adománylevél nem maradt fenn – IV. László utal rá a Kolozsvárt először említő 1275-ös oklevelében –, mindössze annyi állapítható meg, hogy az adományra valamikor 1263–1272 között került sor.⁶²

Kolozsvár (*villa Cluswar*) első említése 1275-ből való, amikor IV. László megerősítette a püspökséget annak birtoklásában.⁶³ Az előző fejezetben, annak érdekében, hogy egyértelműen elkülönítsem a királyi tulajdonban levő hospes településtől, a püspököt jobbágytelepülésnek neveztem, a 13. század második felére azonban ez a megnevezés nem a legmegfelelőbb, mivel a jogilag egységes jobbágyság még csak akkor volt kialakulóban. Kik lakták tehát Kolozsvárnak a püspök által birtokolt részét, mi volt a jogállásuk és milyen kategóriába sorolható a település?

Püspöki tulajdonba kerülésével Kolozsvár egy olyan településcsoport tagja lett, amelyre az erdélyi püspökök különös gonddal ügyeltek. Ennek gyökerei a tatárjárás utáni periódusba nyúlnak vissza, amikor benépesítésük serkentése érdekében, Gál püspök közbenjárására, IV. Béla Gyulaféhevár (a püspökség székhelye), Harina, Bilak (Doboka vm.), Gyalu (Kolozs vm.), Zilah és Tasnád (Szolnok vm.) lakosait kivette a vajda, a megyés ispánok és minden más bíró joghatósága alól, ügyeikben saját falusbírójuk (*villicus*), illetve a püspökök ítékeztek (1246).⁶⁴ E privilégiumot, változtatások nélkül, 1263-ban István ifjabb király is átírta.⁶⁵ A településcsoport jelentős bővítésére 1282-ben került sor, amikor IV. László a kiváltságot kiterjesztette további hét birtokra: Sárd (Fehér vm.), Szentkirály (Torda vm.), Kolozsvár, Kapus, Körösfő (Kolozs vm.), Ebes (Szatmár vm.), Barátpüspök (Bihar vm.).⁶⁶ A sorozatot végül III. András privilégiuma zárta, aki 1291-ben újabb öt települést foglalt bele: Gyulaféhevár város, Szentmiklós (Torda vm.), Vista, Saság (Kolozs vm.) és Néc (Doboka vm.).⁶⁷

A bíraskodással kapcsolatos kiváltság mindössze egyike azoknak, amelyekkel a felsorolt települések lakói rendelkeztek. Ezt bizonyára kiegészítették a püspök által biztosított szabadságjogok. Hogy melyek voltak ezek, egészen pontosan nem tudjuk, úgy, ahogy az sem biztos, hogy minden kiváltságolt püspöki település lakói ugyanazon kiváltságokkal rendelkeztek. Mindössze Sárd püspöki népeinek a privilégiuma maradt meg (*populis nostris de villa Sard*). Ennek értelmében a sárdiak évente egyszer fizettek adót, Szent Márton napján, a földbér meg-

⁶¹ Makkai: *Társadalom*. 100.

⁶² 1263-ban még nem szerepel az erdélyi püspök birtokai között: CDTTr I. 243. sz.

⁶³ CDTTr I. 339. sz.

⁶⁴ CDTTr I. 201. sz.

⁶⁵ CDTTr I. 291. sz.

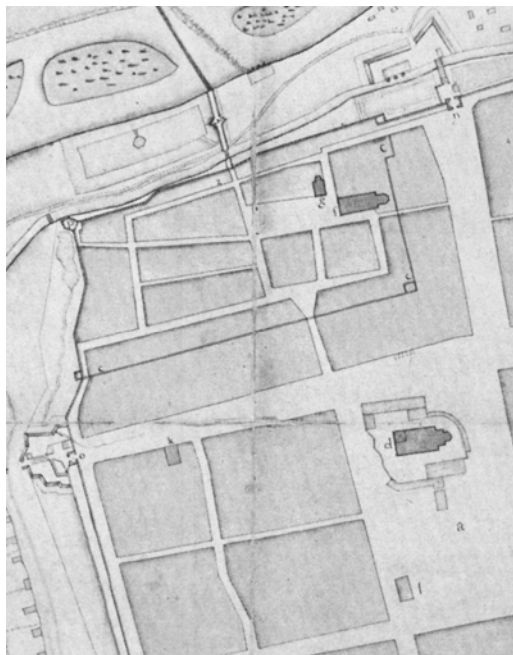
⁶⁶ CDTTr I. 391. sz.

⁶⁷ CDTTr I. 474. sz.

fizetése után szabadon költözhetnek, házait, szőlőket eladhatták, végrendelkezhetek, a püspöki beszállásolást terményadóval megválthatták, kisebb peres ügyekben falusbírájuk, a főbenjáró bűnök esetén a falusbíró az ispánnal együtt ítélkezett, jogorvoslásért a püspökhöz is fordulhattak.⁶⁸ A bíraskodástól eltekintve gyakorlatilag olyan kiváltságokról van szó, amelyek megegyeztek a királyi hospesek jogaival. Elképzelhető, hogy a püspök kolozsvári népei is hasonló szabadságjogokkal rendelkeztek, azonban biztos támaszpont hiányában veszélyes a sárdi mintát általánosítani. Mindössze annyi biztos, hogy 1282-től Kolozsvár is a kiváltságolt püspöki birtokok sorába tartozott.

A szóban forgó birtokok lakóit az oklevelek különféleképpen nevezik. A királyi privilégium így különbözteti meg őket: *tam priores inquillini ciuitatis Albensis et aliarum villarum suarum prescriptarum quam etiam hospites libere conditionis de nouo convenientes*.⁶⁹ A korábbi lakosságot tehát *inquillinus*nak, az újonnan betelepülőket szabad jogállású *hospes*nek nevezi a forrás. Mielőtt bármilyen fordítási spekulációba bocsátkoznék, tisztázni szeretném, hogy egy olyan kancelláriai formuláról van szó, amely mindegyik felsorolt királyi privilégiumban szerepel, így a megkülönböztetés nem biztos, hogy az összes kiváltságolt településre egyformán érvényes. Ami a fordítást illeti, meglehetősen nehéz esettel állunk szemben, mivel a 13. században az *inquillinus*nak több értelme is volt: vonatkozhatott mind telepesre, mind jobbágyra.⁷⁰ Egykorú és talán hasonló jogállású *inquillinus*sokról tudunk a garamszentbenedeki apátság birtokán, akiket egy 1279-ben kelt oklevél a jobbágysággal hozott összefüggésbe: *iobagiones seu inquillini eorundem in ipso fundo curie residentes*.⁷¹ Olyan jobbágyokról van szó, akik úgyszintén rendelkeztek kiváltságokkal. Amennyiben ezt a modellt alkalmazzuk az erdélyi püspök *inquillinus*aira is, úgy akár jobbágyoknak is fordíthatjuk őket. Zilah példája kiválóan alátámasztja ezt a lehetőséget. Még 1246 óta az erdélyi püspök kiváltságolt települései közé tartozott, és megmaradt egyházi tulajdonban a következő században is. Érdekes bepillantást nyerünk a zilahi jobbágyok jogállásába, amikor 1387-ben Imre erdélyi püspök számukra megerősítette az elődei által adott kiváltságokat.⁷² Ez a példa nem csak azt tükrözi, hogy a 13. századi zilahi *inquillinus*ok és a püspöki hospesek a következő században jobbágyok lettek, hanem azt is, hogy az egyházi földesuraság kötelei között szabadságjogaikat mindvégig megtartották. Az egyházi földesuraság alá tartozó *inquillinus*ok és hospesek között a 13. század második felében nagy különbség nem lehetett,

11. Kolozsvár alaprajza 1734-ből. Részlet

⁶⁸ CDT I. 535. sz.

⁶⁹ Jakab: *Oklevéltár*. 11. sz.

⁷⁰ *Lexicon latinitatis medii aevi Hungariae*. V. Bp. 1999. 276.

⁷¹ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*. XII. Bp. 1874. 218. sz.

⁷² CD X.1. 209. sz.

még akkor sem, ha az előbbieket jobbágyoknak tekintjük. E két kategória a későbbiek során egybeolvadt, és egyéb tényezőktől függött, hogy mezővárosi polgárok vagy falusi jobbágyok sorsára jutottak.

A zilahihoz hasonló folyamat játszódhatott le Kolozsváron is. Itt az *inquillinusok* sorát a tatárjárás után felbomló várszervezet várnépei szaporították. Miután V. István az erdélyi püspöknek adományozta őket, annyira rossz helyzetbe nem kerültek, mivel a püspök bizonyos szabadságjogokkal láthatta el őket – például Sárd mintájára –, hogy végül 1282-től a püspöknek a király által kiváltságolt népei sorába jussanak. Ennek hatására hospesek is letelepedhettek a jobbágyok mellett, mivel a privilégiumok éppen ezt a folyamatot igyekeztek előmozdítani. Összességükben azonban a püspök kolozsvári jobbágysai és hospesek szerényebb társadalmi státuszban voltak, mint a király kolozsvári hospesek. A 14. század folyamán a két püspöki függésben levő kategória végül jobbágyi sorsra jutott, és Zilahhoz hasonlóan így említi egy forrás a püspök kolozsvári jobbágysait 1366-ban.⁷³

Ami kimondottan a települést illeti, a 13. század második felében az oklevelek *villának* vagy *curtis pontificalisnak* nevezik Kolozsvárt.⁷⁴ Rendszerint ugyanabban az oklevélben, hasonló értelemmel használják mindkét alakot. Kolozsvárral összefüggésben a *villát* következetesen falunak fordították eddig a szakirodalomban. Azonban figyelembe kell venni, hogy ezt a terminust nem csak falvakra, hanem városokra is használták. Jó példa erre Pest, amelynek kiváltságait IV. Béla 1244-ben erősítette meg. Az oklevélben következetesen *villaként* szerepel, noha lakosai már korábbról városi kiváltságokkal rendelkeztek.⁷⁵ Mindezek fényében a „Kolozsvár falu” megnevezés nem biztos, hogy a legmegfelelőbb, különösen mivel a püspöki földesuraság alá tartozó lakosok is bizonyos szabadságjogokkal rendelkeztek.

Mint említettem, a püspökség kiváltságolt települései az oklevelekben *curtis pontificalis* formában is szerepelnek. Kolozsvárra vonatkoztatva a korábbi történetírás ezt rendszeresen egy esetlegesen itt létező püspöki udvarházként értelmezte. Ez azonban csak félígazság. A *curtis pontificalis* ebben a kontextusban az adott településen belül fekvő teljes birtokra vonatkozik: *curtis vero notat curiam seu praetorium cum area aedificiis, villa et fundus eo pertinentibus*.⁷⁶ A püspöki *curtis* tehát magába foglalta a püspök udvarházát az ott található épületekkel és a teljes udvarral, továbbá a települést és ennek összes tartozékát. Ami kimondottan a kolozsvári püspöki udvarház létezését illeti, ezt több adat is valószínűsíti. Erre utalhat például, hogy 1299-ben az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát Kolozsváron kötött szerződést.⁷⁷ Továbbá az sincs kizárva, hogy a 13. századi püspöki udvarház egy és ugyanaz azzal a Kolozsvár piacán fekvő telekkel és a rajta levő „díszes” épületekkel, amelyeket a püspök 1355-ben elcserélt Kegeyi Jánossal.⁷⁸

Amennyiben összehasonlítjuk a IV. Bélának, IV. Lászlónak és III. Andrásnak az erdélyi püspökség egyes birtokaira vonatkozó bíraskodási kiváltságleveleit, egyértelműen kitűnik, hogy a püspökök elsősorban Kolozs megyében terjeszkedtek, illetve itteni birtokaik számára nagyobb számban igényelték a királyi kiváltság kiterjesztését. A jelenség különösen Péter püspök (1270–1307) korában figyelhető meg, aki egyértelműen a püspökség 13. századi történetének messzemenően legnagyobb egyénisége volt. A püspök Kolozs megyei terjeszkedése elsősorban a királyi tulajdonban maradt várispánsági birtokok rovására történt. Kolozsvár, Fenes,

⁷³ Jakab: *Oklevéltár*. 30. sz.

⁷⁴ A továbbiakban a püspök birtokait felsoroló négy forrásra támaszkodom: CDT I. 201, 243, 391, 474. sz.

⁷⁵ *Elenchus*. 26. sz.

⁷⁶ Történelmi Tár 1888. 69.

⁷⁷ CDT I. 583. sz.

⁷⁸ Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt* (a továbbiakban: ErdKLT). Bp. 1889. 657. sz.

Nádasdaróc, Mákó, Gorbó stb. korábban mind a kolozsi várispánság részét képezték. Minden bizonnyal Gyalu is ezek közé tartozott. Mivel Gyalu még a tatárjárás előtt került a püspökség birtokába, elképzelhető, hogy a várispánság területeinek nagyobb mérvű eladományozása már a 13. század első felében megindult, a tatárjárást követő évtizedekben pedig kiteljesedett. Jóval kisebb területekhez jutott a kolozsmonostori apátság. Az apátság és az erdélyi püspök közötti konfliktus ezáltal újból napirendre került, de nem érte el többet az 1200 körüli súlyos állapotot. A püspök Kolozs megyei terjeszkedésének másik célja talán az lehetett, hogy visszaszorítsa az apátság területi terjeszkedését. A 13. század második felében ugyanis a püspöki birtokok egyre közelebb kerültek Kolozsmonostorhoz. Nyugat felől Gyalu, majd Fenes, kelet felől éppen Kolozsvár fogta közre az apátság területét. A szintén közel eső, a tatárjárást követően talán már benépesítetlenül maradt Lomb földet 1291-ben vásárolta meg a püspök az egykori várispánsági szervezet egyik utolsó relikviájától, Miklós várjobbágytól.⁷⁹ A versengés második szakasza a 13. század végére be is fejeződött. 1299-ben a püspök és az apát Kolozsváron egyezséget kötött, amikor is birtokcserét hajtottak végre egységesebb birtoktestek kialakítása érdekében.⁸⁰ Kolozsvár tehát a várispánság felbomlásának, illetve az ezzel szorosan összefüggő birtokszervezekért folytatott harcok kontextusában került az erdélyi püspök érdeklődési körébe. Ebben a versengésben a püspök bizonyult befolyásosabb tényezőnek, aki a felbomlóban levő várszervezet kolozsvári népeire is kiterjesztette hatáskörét. A püspökség nyilvánvaló geopolitikai helyzetelőnye azonban nem tartott sokáig. Új, sokkal komolyabb vetélytársra talált az addig szerényen meghúzódó kolozsvári királyi hospesstelepülésben, amely az új uralkodó dinasztiának, az Anjouknak több évtizedre kiterjedő, rendszeres támogatását élvezte.

Azt követően, hogy a hospesstelepülés 1316-ban városi kiváltságokat kapott, és ezek sorát az Anjou uralkodók tovább bővítették, Kolozsvár jelentős átalakuláson ment keresztül. A királyi hospesstelepülés fokozatosan vette birtokba a város teljes területét határaival együtt. Egészen korán magába olvasztotta Szentpéter falut, királyi adományba kapta a különben kolozsváriak által alapított Feleket, és birtokokat vásárolt magánszemélyektől.⁸¹ Ezt a folyamatot Fügedi Erik a következőképpen összegezte: „Kezdeti stádiumban a város területének csak egy része ment át a városlakók tulajdonába [...] azaz a részükre átengedett telek és a hozzá tartozó föld [...] A fejlődés második fázisában a város határán belül fekvő föld teljes egészében a városlakók tulajdonává lett, és csupán egyes, bizonyos okokból fenntartott haszonélvezetek maradtak a király tulajdonában [...] A harmadik szakaszban a városlakók az egész terület és az ahhoz kapcsolódó valamennyi haszonvételi jog tulajdonosai voltak már.”⁸² Megfelelő források hiányában e belső folyamatok nyomán követése roppant nehéz feladat, viszont a kolozsvári polgárok joghatóságának területi terjeszkedése igazolni látszik Fügedi elképzelését. A legszemléletesebben ezt I. Lajos fogalmazta meg, amikor 1367-ben *plena jurisdictione et potestate eiusdem ciuitatis nostre et civium de eadem* kiterjesztette Felekre is, noha ez már korábban Kolozsvár határain belül feküdt.⁸³

Az erdélyi püspök térvesztése Kolozsváron szintén ennek a folyamatnak volt a része. 1366-ban arról értesülünk, hogy a kolozsváriak az erdélyi püspök Kolozsváron élő jobbágyai felett bírói hatáskört gyakoroltak. Az oklevél külön említést tesz a püspök kolozsvári egyházáról is: *iobagiones suos et ecclesie sue in eadem ciuitate et eius territorio*.⁸⁴ Minden bizonnyal kétirá-

⁷⁹ CDTTr I. 489. sz.

⁸⁰ CDTTr I. 583. sz.

⁸¹ Tarcsaházát például a kalyáni nemesektől vásárolták meg 1352-ben. Jakab: *Oklevéltár*. 27. sz.

⁸² Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp. 1981. 268.

⁸³ Jakab: *Oklevéltár*. 31. sz.

⁸⁴ Jakab: *Oklevéltár*. 30. sz.

nyú folyamattal kell számolnunk. Egyfelől a polgári település igyekezett joghatóságát kiterjeszteni a kolozsvári püspöki jobbágyokra, másfelől pedig a jobbágyok, miután rendezték tartozásukat a püspökkel szemben, igyekeztek a sokkal kedvezőbb városi kötelékbe kerülni. A jobbágyok szabad költözését megerősítő királyi rendelkezések többek között éppen a püspök jobbágyait célozták meg.⁸⁵ 1355-ben a püspök még a kőből épült kolozsvári díszes udvarházát is eladta a hozzá tartozó földekkel együtt.⁸⁶ Mindezen 14. századi adatokat egybevetve megállapítható, hogy Kolozsvár határa e század során öltött végleges formát, és ugyanekkor fejeződött be a polgári joghatóság kiterjesztése a város és határainak teljes területére.⁸⁷

A királyi hospes település városprivilegiuma (1316)

Az István ifjabb király által egybegyűjtött és kiváltságokkal ellátott hospes település életéről 1316-ig keveset tudunk. 1308-ban két szász polgára (*cives de Chuswar*) malomépítésre való telket kapott a kolozsmonostori apáttól évi meghatározott összegű földbér és ajándék fejében.⁸⁸ A tranzakció abból a szempontból is érdekes, hogy a földbért beszercei súlyú márkában határozták meg, ami arra utal, hogy a kolozsvári hospesek vására akkoriban még nem lehetett valami jelentős. Vásártartási joggal azonban minden bizonnyal rendelkeztek, mivel az 1316-os privilegium ezzel kapcsolatban külön nem rendelkezett. Lakosai elsősorban szászok lehettek, de mivel hospesek és szászok formában szerepelnek a forrásokban, a hospes gyűjtőnév alatt rendszerint magyarok is értendők. 1313 körül Benedek dékánkanonok jelenik meg Kolozsvár plébánosaként, aki mind az erdélyi püspökség, mind Kolozsvár történetében kiemelkedő szerepet játszott. Többek között a Péter püspök halála (1307) után kibontakozott zűrzavar megszüntetése is nagymértékben neki volt köszönhető, ugyanis az új püspök megválasztása kapcsán kialakult patthelyzetben végigvitte, hogy László vajda pártfogoltját – Benedek domonkos szerzetest – válassza meg a káptalan püspöknek. A püspökségnek mondhatni második embere lett, rendsze-

⁸⁵ Jakab: *Oklevéltár* 38. sz.

⁸⁶ ErdKlt 657. sz.

⁸⁷ Hangsúlyozni szeretném, hogy a két jogállásra épülő koncepció, miszerint királyi hospes településsel és jobbágytelepüléssel egyaránt számolni lehet, noha igen valószínű, mégis hipotetikus jellegű. Elsősorban a gyulafehérvári modellből indultam ki, illetve arra próbáltam választ adni, hogy miért nem történt utalás az 1310-es években a püspöki tulajdonjog megszűnésére Kolozsvár felett. Elképzeléssel szemben akár a hagyományos álláspont is fenntartható, vagyis egy település létezett, és ez, bizonyos időközönként, birtokost váltott, viszont ebben az esetben is szükséges néhány korrekciót elvégezni. Hagományos nézet szerint lényegében arról lenne szó, hogy Kolozsvár István ifjabb király által adományozott kiváltságai révén város lett, majd miután ugyanazon uralkodó az erdélyi püspöknek adományozta a várost, visszaminősült falunak, hogy 1316-ban, I. Károly városprivilegiuma révén újból város legyen. A város–falú–város modell nem tartható abban az esetben sem, ha Kolozsvár lakosságát nem bontjuk két külön jogállású csoportra. Amennyiben egy kiváltságolt királyi hospes település kerül egyházi tulajdonba, attól az még nem vedlik vissza faluvá, hanem kiváltságolt jellegét továbbra is megtartja, mindössze a privilegiumok skálája szűkül valamelyest. Az erdélyi püspökök különben mindig igyekeztek szaporítani fontosabb településeik számára a privilegiumok sorát, így amikor Kolozsvár birtokukba került, nem lett volna értelme, hogy lakosait minden kiváltságuktól megfosssa, jobbágyosra taszítsa őket, és Kolozsvárt „faluvá alakítsa”. Különben a falu minősítés az oklevelekben szereplő *villa Chuswar* nem valami sikeres fordítása révén került a szakirodalomba, azonban, mint fentebb utaltam rá, a *villa* megjelölést a 13. században sokszor kiváltságolt hospes településekre, azaz akkori értelemben vett „városokra” is használták. Kolozsvár tehát, amíg egyházi tulajdonban volt, az egyházi földesuraság kötelékei között kiváltságolt településnek számított. Hasonló sorsra jutott például Nyitra, amelyet 1288-ban IV. László a nyitrai püspöknek adományozott. Nyilvánvaló, hogy földesúri kötelékbe kerülés, még ha egyházi is, korlátozottabb fejlődési lehetőségeket teremtett, Kolozsvár azonban fejlődésének még túl korai szakaszában volt ahhoz, hogy ez azonnali negatív hatással lett volna rá. A problémák a 14. század elején adódhattak, amikor a város már teljesen kiheverte a tatárjárás utáni pusztítást. Ez nagyjából egybeesett I. Károly trónharcaival. Ekkor következett be az egyházi tulajdonjog megszűnése Kolozsvár felett, de hogy ennek mi volt az indítéka és a menete, arra nincs bizonyítható elképzelésem. Annyit mindenesetre figyelembe kell venni, hogy amikor 1316 augusztusában a hospesek és szászok városprivilegiumot kaptak, akkor Kolozsvár már nem volt egyházi tulajdonban, vagyis a kiválás korábban megtörtént.

⁸⁸ CDTTr II. 84. sz.

rint püspökhelyettesként említik. Nem csak a püspökségen belül bizonyult kiváló szervezőnek, hanem a pápai tizedlajstrom szerint az igen jól jövedelmező kolozsvári egyház plébánosaként városa érdekében is sokat tett. 1316-ban *Tark* (Stark?) *comessel* együtt kérvényezte I. Károlynál Kolozsvárnak az V. István által adományozott kiváltságok megerősítését. Minden bizonnyal az egész eljárás kezdeményezése az ő szerteágazó összeköttetéseknek volt köszönhető, hiszen olyan ügyről volt szó, amely a püspökséget is érintette. 1316. augusztus 16-án I. Károly végül megerősítette, illetve kiegészítette a kolozsvári hospesek és szászok kiváltságait.

Az esemény politikai kontextusa zavaros, ugyanis éppen a Kán László vajda halála utáni évek azok, amelyekről igen keveset tudunk.⁸⁹ Közismert tény, hogy miután László vajda átadta a koronát a királynak (1310), kettejük viszonya jelentős mértékben normalizálódott. A helyzet a vajda halálát (1315) követően fordult ismét rosszra, ugyanis fiai, látva, hogy a király nem közülük nevezi ki az új vajdát, ismét fellázadtak. A konfliktusos állapot 1317 őszéig tartott, amikor a László-fiak Déva vára alatt vereséget szenvedtek, és átmenetileg a király hűségére tértek. Kolozsvár privilégiuma tehát egy olyan időszakban kelt, amikor I. Károly tényleges uralma Erdély felett meginogni látszott. Nem csak a László-fiak okoztak gondot Erdélyben, hanem Ákos nembeli Mojs fia Mojs is, aki szintén fegyvert fogott a király ellen, ellenállásának felszámolása pedig több évet vett igénybe. Mindkét lázadó párt uralma igen jelentős volt Kolozs, Doboka és Szolnok megye térségében, ugyanis a László-fiak kezén volt többek között Csicsó és Léta vára, Mojs pedig rendszeresen ezen a vidéken könyvelte el vereségeit. Kolozsvár 1316-os privilégiumában utalás történik arra, miszerint a hospesek kiváltságaikban „sérülést szenvedtek”. A korábbi kutatás ezt rendszerint azzal hozta kapcsolatba, hogy még V. István Kolozsvárt az erdélyi püspöknek adta. Itt azonban nem erről van szó, hanem – amennyiben nem csak egy szokványos kancelláriai formula – a Kán László és fiai által véghezvitt hatalmaskodásokra utal a király. A kolozsvári hospesek és szászok eddigi erőfeszítéseit meghálálva és további szolgálataikra is számítva – melyekre 1316-ban történetesen újból szükség volt – I. Károly gyakorlatilag új kiváltságlevelet adott nekik. Ezt ún. nagy városi privilégiumnak lehet tekinteni.

A kolozsvári városprivilégium a következő rendelkezéseket tartalmazza:

1. Földbér (*terragium*) fejében minden egyes hospes, aki ekével (ti. a város határában földbirtokkal) rendelkezik, Szent Márton napján egy királyi súlyú fertót fizet; akik házzal igen, de ekével nem (ti. a városi telken kívül nincs más földbirtokuk), azok három nehezéket (*pondus*) fizetnek; a szellérek másfél nehezéket. A privilégium másik verziója szerint a földbér évi 52 márka ezüst.

2. Minden 60 háznép (*mansio*) után kötelesek kiállítani egy jól felszerelt katonát.

3. Szabadon választhatnak maguk közül bírót (*villicus*), aki ítélkezzék minden közöttük való és határaikon belüli ügyekben, kivéve az emberölést, lopást, rablást, gyűjtogatást, megsebesítést (bajseb). Ez utóbbi esetekben a királybíróval együttesen kell ítélkeznie. A bírságból kétharmad jár a királybírónak, egyharmad a városbírónak.

4. Vámmentesség Erdély határain belül.

5. Papot és plébánost (*sacerdotem et plebanum*) szabadon választhatnak.

6. A város határában fekvő földeket, amelyeket eddig is háborítatlanul birtokoltak, továbbra is birtokolhatják.

⁸⁹ Engel Pál: *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*. Századok 123. 1988. 11–135; Kristó: *Erdély*. 306–321.

A kiváltságlevél eredeti példánya nem maradt meg. A legkorábbi eredeti oklevél, amely megőrizte az 1316-os privilégium szövegét, a kolozsmonostori konvent 1336-ban kelt átírata. A másik eredeti oklevél, amely számításba jön, Nagy Lajos 1365-ben kelt, a város kiváltságait megerősítő oklevele. A két eredeti oklevélbe foglalt 1316-os privilégium szövege teljes mértékben megegyezik, egyetlen kivételtől eltekintve: az adót illetően az 1336-os változat egyszeri 52 márka ezüstöt ír elő az egész városra, az 1365-ös változat pedig differenciáltan szabja meg az adót. A városi adózás archaikusabb formájának a differenciált *terragium* tekinthető, az egy összegben kifizetett adó ezzel szemben újabb jelenség volt. Hogy miért szabta meg I. Károly az 1316-os privilégium két változatában különbözőképpen az adózást, egyelőre nyitott kérdés marad. Az 1336-os konventi átírásig az uralkodó kétszer erősítette meg a privilégiumot: először 1331-ben, majd 1336-ban. Lehetséges, hogy valamelyik megerősítés alkalmával alakult át a *terragium* egységes adóvá. Annyi biztos, hogy az 1365-os királyi megerősítés tartalmazza a privilégium legkorábbi változatát.

A kolozsvári polgárok által kapott kiváltságlevél nem csak a *terragium* miatt tekinthető archaikusabb típusnak, hanem a hadkötelezettségre vonatkozó előírás is ezt támasztja alá. Ebben az esetben a tendencia az volt, hogy a város polgárai ne katonákat állítsanak, hanem hadkötelezettségüket is egységesen megszabott pénzben róják le. A kolozsvári polgárok telkek szerinti adózása és hadkötelezettsége jól tükrözi a király földesúri jogait a város felett. A polgároknak tehát – annak fejében, hogy a király elfogadta a városban a telekhez való jogukat, a város határában pedig földtulajdonukat – úrbéri kötelezettségei voltak. A magyarországi városfejlődés történetében, a király–város kapcsolatrendszerben, ez egy korai, a 13. század végén már letűnőben levő viszony volt, a magyar királyok ugyanis fokozatosan lemondtak a polgárok részéről őket megillető földesúri szolgáltatásokról és a település területén fekvő haszonélvezetokról. Kolozsvár esetében még néhány évtizedig élt az úrbéri rendszer, hogy meddig, pontosan nem lehet megállapítani. A differenciált adózást hamarosan felváltotta az egy összegben kifizetett adó, nem sokkal később pedig a hadkötelezettséget is a város egy összegben fizette ki. Az új állapotokat jól tükrözi Nagy Lajos 1378-ban kelt kiváltságlevele, amely már létező állapotokat rögzítve megszabta a kolozsváriak éves adóját 52 budai súlyú márkában, a hadkötelezettséget (*collecta exercituali*) pedig háború esetén évi egyszeri 200 arany forintban.⁹⁰

Az 1316-os kiváltságlevélnek nem csak egyes rendelkezései archaikusak, hanem a belőle „kiolvasható” város jellege is az. Kolozsvár polgárai elsősorban földbirtokosok és nem kézművesek vagy kereskedők voltak. Földjeik szerint adóztak, birtokaikra vonatkozik a privilégium utolsó rendelkezése is. Amint a kiváltságokért folyamodó *Tark* (Stark?) *comes* címéből is kiderül, a városvezető réteg földbirtokos patríciusokból állt. Mindössze a vámmentesésre vonatkozó rendelkezés teremtette meg a jogi feltételeit annak, hogy idővel befolyásosabb kereskedői réteg alakulhatott ki.

A 14. század első felében több oklevélben is szerepel Kolozsvár ispánja: 1317-ben Fonói János Beszterce, Kolozs és Kolozsvár ispánja volt, 1331-ben pedig Rimai Miklós létai várnagyként és úgyszintén Kolozsvár ispánjaként szerepel.⁹¹ Az adatot rendszerint elírásnak tartották és mindkét személyt Kolozs megye ispánjának tekintették.⁹² Fonói János történetesen az is volt, viszont éppen az 1317-es adat utal egyértelműen a kolozsi és kolozsvári ispánság különböző voltára. Ladányi Erzsébet kutatásai révén derült fény ennek a tisztségnek a jellegére, aki szerint az uralkodó akkor nevezett ki királyi hospesközösségek élére ilyen ispánt, amikor az il-

⁹⁰ Jakab: *Oklevéltár*. 57. sz.

⁹¹ CDT II. 268. és 717. sz.

⁹² Így szerepel Engel Pál archontológiájában is. Engel: *Archontológia*. 248–249.

lető településen más jogállású közösségek is laktak.⁹³ A helyzet egészen jól illik Kolozsvárra, mivel itt számolni kell az erdélyi püspök jobbágyaival is, akiknek külön előljárójuk volt. Hogy a hospeseknek Kolozsvár esetében a bírón kívül saját ispánjuk volt, másik adat is alátámasztja. Midőn I. Károly 1331-ben kivette a hospeseket a nádor és az erdélyi vajda bírói hatásköre alól, úgy rendelkezett, hogy főbenjáró bűnök esetében bírójuk és a király által kinevezett ispánjuk – *iudicis eorum et comitis ipsorum per nos deputatum* – döntsön.⁹⁴ Tehát egyértelműen Kolozsvár ispánjára történik utalás, akit a király nevez ki. A kolozsvári ispán említése azért is érdekes, mivel utalás történik a hatáskörére, amely bíráskodás terén tulajdonképpen a király által kirendelt bírókéval egyezett.

Az 1316-os privilégium megeremtette azt a végleges keretet, amely lehetővé tette Kolozsvár átalakulását. A következő évtizedekben szerzett újabb és újabb kiváltságok, az 1316-os ún. nagy privilégium rendszeres megerősítése, a város területi terjeszkedése és a várfal építése mind együtt járultak hozzá, hogy Kolozsvár végül a jelentősebb királyi városok sorába emelkedhetett. A 14. században még így is az erdélyi városi hierarchia harmadik sorába küzdötte csak fel magát, az első helyen álló Szeben, illetve az ezt követő Brassó és Beszterce mögé.

Vásártartás, gazdasági körzet

A privilégiumlevél egyetlen fontosabb hiányossága a vásártartásra vonatkozó rendelkezés lenne. A 14. században azonban ezt már nem is lehet hiányosságnak tekinteni, ugyanis akkoriban a vásártartás rendszeresen kimaradt a kiváltságlevelekből, azon egyszerű oknál fogva, hogy privilégiumokat szerző települések többnyire már korábban rendelkeztek vásártartási joggal. Természetesen hetivásárról van szó, országos vásár tartása még a 14. század első felében is ritka kiváltság volt. Hogy Kolozsvár mikor kaphatott hetivásár tartására engedélyt, azt nem lehet pontosan megállapítani, de minden bizonnyal 13. századi örökség. Megtörténhet, hogy az egykori megyeközpontként működő Kolozsvárhoz kapcsolódó vásárt örökölte meg, esetleg a tatárjárást követő, a település fellendítését célzó királyi rendelkezések során kapta meg. Hetivásár tartásának jogával a város biztosan rendelkezett, amire az első közvetlen adat 1337-ből való.⁹⁵ Sőt valamivel korábban, 1334-ben a kolozsvári súlyú márka létezéséről olvashatunk.⁹⁶ Fügedi Erik már korábban felhívta az ilyen jellegű mértékegységek jelentőségére a figyelmet: „Érdeemes lenne a további kutatás során a városok közvetlen gazdasági körzetének megállapítására kísérletet tenni [...] Ezeknek a körzeteknek megállapítására szerintünk elsősorban a különböző mértékegységek elterjedése alkalmas.” Az 1334-ben kelt oklevélben említett Légen és Pete Kolozsvártól ÉK-re fekszik, Bonchidától, a Kolozsvárhoz legközelebb eső vásáros helytől nem messze. A kolozsvári súlyú márkát a várostól ÉNy-ra fekvő Diós településsel kapcsolatban is említi egy 1360-ban kelt oklevél.⁹⁷ E két szórványos adatból messzemenő következtetéseket azonban nem lehet levonni. Mindhárom település Kolozsvár vármegyéhez tartozott, és a várostól számított 30 km-es körzeten belül helyezkednek el. A 15. századi adatok is mind Kolozsvár megyei településekre vonatkoznak, amiből az tűnik ki, hogy a kolozsvári vásár és mértékegységeinek körzete Kolozsvár megye volt. A vásáros helyek vonzáskörével kapcsolatban azonban sokkal tanulságosabb az 1337-ben kelt oklevél. A forrás Kolozsvár és Doboka vármegye három vá-

⁹³ Ladányi Erzsébet: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában*. Bp. 1996.

⁹⁴ CDT II. 710. sz.

⁹⁵ CDT II. 966. sz.

⁹⁶ CDT II. 830. sz.

⁹⁷ Ștefan Pascu (szerk.): *Documenta Romaniae Historica*. XI. Buc. 1981. 453. sz.

sárhelyéről tesz említést, amit Kolozsváron, Bonchidán és Désváron tartottak. A vásárok napját is megtudjuk: Bonchidán a hét harmadik napján, azaz kedden tartottak vásárt, Désváron a negyedik napon, vagyis szerdán, Kolozsváron pedig az ötödiken, azaz csütörtökön. Ebből a nagyon érdekes tudósításból az derül ki, hogy egy megye lakosai egy hét leforgása alatt több vásárt is látogathattak, vagyis a megye több vásáros hely gazdasági körzetéhez tartozhatott.

Kolozsvár első erődítése

A szászok és hospesek által lakott terület erődítésére azt követően került sor, hogy 1316-ban városi kiváltságokat kaptak. Mostantól beszélhetünk klasszikus értelemben vett városról, és most teremtődött meg a várfal építésének a jogi kerete. Az erődítés helyével kapcsolatban az eddigi kutatás egyöntetű álláspontot képviselt, és nincs is amiért ezt kétségbe vonni. A kolozsváriak által még ma is Óvárnak nevezett fertályról van szó, amiről bőven lehet olvasni a szakirodalomban.⁹⁸ Ez a város szerkezetében jól beazonosítható terület nem csak a szájhagyományban élt, hanem egészen korán, a 15. század közepétől szerepel az írott forrásokban, 14. századi erődítésének maradványai, amelyek Kolozsvár legkorábbi városalaprajzain rendszeresen fel vannak tüntetve, ma is állnak.

Egy hozzávetőlegesen szabályos alaprajzú erődítés lehetett, középen piactérrel, az északi és déli várfal középső szakaszán egy-egy kapuval. Az 1734-es alaprajzon mindkettő fel van tüntetve. A maga korában pompás erődítmény nagymértékben növelte Kolozsvár városias jellegét. Nem véletlen, hogy a várfalakra oly büszke kolozsváriak a város pecsétjének mesteralakjában is a városi státusz e legfontosabb szimbólumára utaltak.

A város első erődítése azonban egy olyan korszakban épült, amikor a település rohamosan fejlődött, és a lakott terület egyre jobban kiterjedt. Éppen ezért, mire befejezték, a városnak már egy új lakott területe kezdett körvonalazódni, amelynek erődítésére a város 1405-ben kapott engedélyt. Így szinte csírájában halt meg az első erődítés, amit a kolozsváriak, az újonnan épülő városerődítéstől megkülönböztetve, a 15. századtól Óvárként (*vetus castrum*) kezdtek emlegetni.⁹⁹ Ezt követően nagyobb jelentőségre már csak a történeti irodalomban tett szert, ugyanis a 19. századtól úgy tekintették, hogy ez volt Kolozs vármegye egykori központja, az ispán székhelye.

Kolozsvár első középkori erődítése a római város ÉNy-i negyedét foglalta magába, északi és nyugati várfala közvetlenül a római falakra épült.¹⁰⁰ Ezen túlmenően az Óvár falának építése során rendszeresen használtak római kori faragott köveket, téglákat, amelyekre Kolozsvár 1734-ben készült leírása, illetve Jakab Elek is utalt.¹⁰¹ Mindezen adatok arról tanúskodnak, hogy a korai város helyét, északi és nyugati kiterjedését a római, azaz Napoca erődített polgári településének a 13. században még fennálló vagy legalábbis bizonyos mértékben ismert romjai határozták meg.

Az Óvár erődítésének eredeti állapotáról nagyon kevés információval rendelkezünk. A külföldi leletmentő ásatások során előkerült alapozásokon túlmenően a várfalat mindössze néhány rövid szakaszon lehet még tanulmányozni. Ezek közül nem annyira északi és nyugati fala

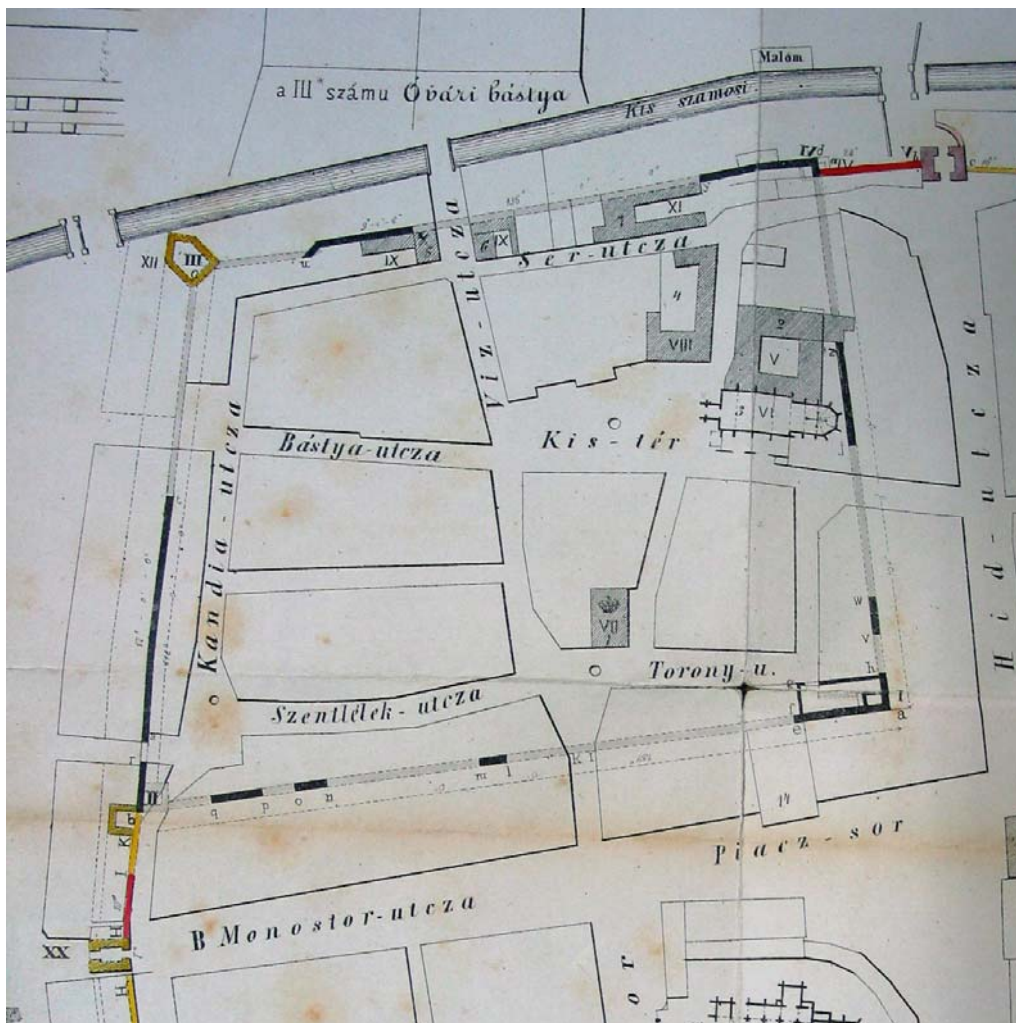
⁹⁸ Jakab: *Kolozsvár*. I. 310–318, III. 698–700; Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Kvár 1946. 89–90.

⁹⁹ Jakab: *Oklevéltár*. 107. sz.

¹⁰⁰ Ezt a jelenséget két helyen is megfigyelték: nyugaton a C. Daicoviciu (Bástya) utca 15. szám alatti épület (a Műszaki Egyetem) urdvarán, északon pedig a I. L. Caragiale parkban. A megőrződött római falalapotást belülről kiszélesítették, és erre emelték a várfalat, amely így 2,80 m széles lett. A római fal alapozása 1 méterrel mélyebb a középkori alapozás-kiegészítésnél. RepCluj 130.

¹⁰¹ *Kolozsvár 1734*. 10–11; Jakab: *Kolozsvár*. 315–316 (a várfal több szakaszán).

12. Kolozsvár középkori erődítéseinek még álló részeit feltüntető alaprajz. Részlet (Jakab Elek: *Rajzok*)

a mérvadó, mivel ezeket a 15. században belefoglalták az új várfal rendszerébe és emiatt kissé átalakították, hanem a déli és a keleti fal, amihez a 15. század után már nem nyúltak, inkább ráépítkeztek. A 19. században még álló részeit Jakab Elek rögzítette egy ma már forrásértékű térképen (12. ábra).¹⁰² A régészetileg igazolt és ma még álló faltöredékek, illetve Jakab Elek térképének segítségével a következő helyeken dokumentált az Óvár falának létezése:

1. Mátyás király (Matei Corvin) utca 4. sz. (Bocskai-ház). A ház pincéjében 2001-ben végzett régészeti ásatás során sikerült megkutatni a várfal alapozását.¹⁰³ A várfal a pince déli oldalát zárja. Vastagsága e helyen 3,25 m, az alapozás mélysége a jelenlegi járószinttől 3,10 m.

¹⁰² Jakab Elek: *Rajzok Kolozsvár történetéhez* (a továbbiakban: Jakab: *Rajzok*). I. Buda 1870. V. tábla.

¹⁰³ *Cronica cercetărilor arheologice din România*. Buc. 2001. Kolozsvár címszó alatt.

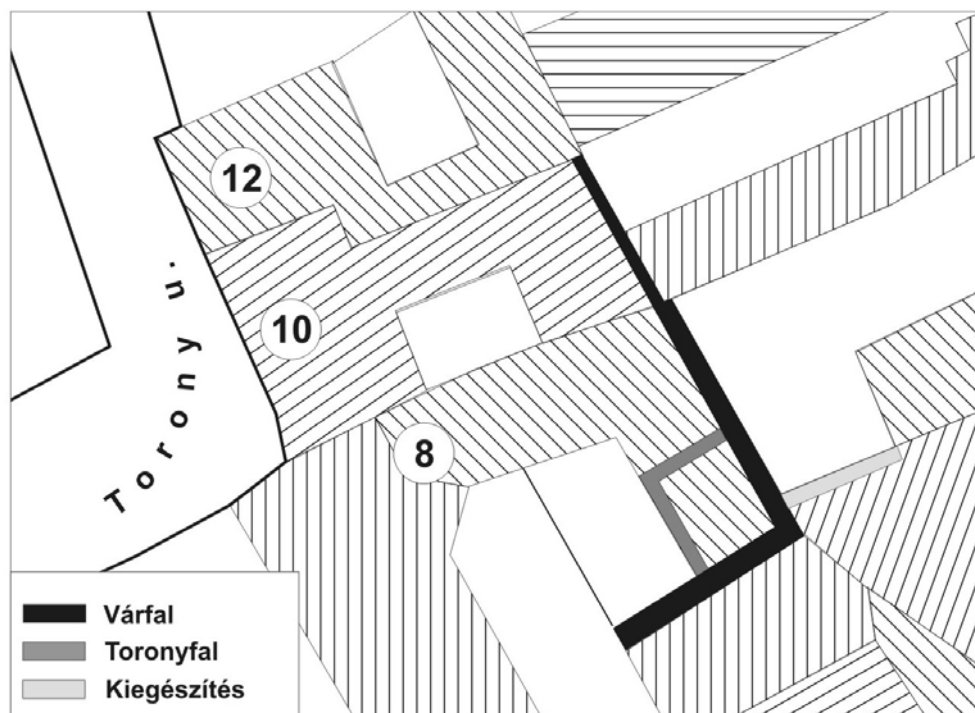

13. Kolozsvár. Az ún. Torony (az Óvár DK-i saroktornya). Sötétszürke: várfal; világosszürke: torony

2. Torony (Sextil Pușcariu) utca 8. sz. (Barlangászati Múzeum). Az Óvár DK-i sarka és az ehhez csatlakozó torony (13–14. ábra). A déli falszakasz tetőcserepekkel fedve és egy utólagosan kialakított ajtóval ma is áll. A toronytól kívül eső szakaszon a számos helyreállítás miatt textúrája megváltozott. Nagy kváderköves szerkezete viszont a torony belsejében, a földszinti helyiség déli oldalán jól megfigyelhető. Ugyancsak itt lehet megfigyelni, amint a várfal északnak fordul és kezdetét veszi az Óvár keleti oldala. A déli és keleti várfal találkozásánál helyezkedik el a torony, egy kétszintes, utólagosan boltozott építmény. Falszövet-szerkezete merőben különbözik a várfalétól, illetve nyugati és északi fala elválást mutat a várfalnál. Nagy a valószínűsége, hogy a tornyot utólagosan építették a várfalhoz.

3. Híd (Regele Ferdinand) utca 5. sz. A ház udvarának nyugati oldalát zárja a várfal (16–17. ábra). Ez a szakasz részben megegyezik a Torony utcában is megfigyelhető keleti várfallal. A torony felé tekintő belső falsíkkal ellentétben a külső falsík teljes terjedelmében látható. Felső egyharmadát vakolat takarja, de magassága és vastagsága így is jól kivehető a tűzfal szerkezetében.¹⁰⁴ Déli végéhez – amely egyben az Óvár DK-i sarka – szolid fal csatlakozik, ma már befalazott íves kapuval. E fal eredeti funkciójára nem sikerült rájönnöm.

¹⁰⁴ Vastagságát és magasságát a szomszédos 7. sz. alatti ház felől lehet látni.

14. Az Óvár DK-i saroktoronyának helyszínrajza

15. Az Óvár keleti falának belső síkja. A várfal eredeti struktúrájának egyik legjobban megmaradt részlete.
A fénykép a Torony földszinti helyiségében készült

4. Híd utca 25. sz. A ferences kolostor mögött húzódó várfalszakasról van szó (18–19. ábra). A Híd utca felőli oldalán, a várfal tövében, befalazott római oltárkö látható. Néhány évvel ezelőtt a fal egy hosszabb szakaszon leomlott.

5. Telefonpalota. Leletmentő ásatás során tárták fel az Óvár északi falát 13 m hosszú szakaszon (21–24. ábra). Az eddig publikálatlan ásatás dokumentációja szerint a fal alapozása 2 m, a felmenő fal pedig 1,35 m széles volt. Az alapozás minimum –2,60 m-ről indult. Az erősen megviselt fal minden bizonnyal nem az eredeti állapotot tükrözi. A részletekre alább visszatérek.

6. I. L. Caragiale park. A parkban végzett meglehetősen kiterjedt ásatásról sajnos sosem íródott beszámoló. Az ásatás célja a római és középkori erődítések vonalának és jellegének tisztázása volt. Kolozs megye régészeti repertóriumára szerint a római és középkori várfal viszonya megegyezik a 9. pontban ismertetett állapottal, vagyis a középkori várfal ráépült a római-ra.¹⁰⁵

7. Malom (George Barițiu) utca 25. sz. (Műszaki Egyetem). Az épület keleti szárnyának pincéjében lehet megfigyelni a kelet–nyugat irányú várfalat. A pince építése során gyakorlatilag átvágták a várfalat, így ennek nyomvonala a padlón és a felmenő falakon egyaránt megfigyelhető.

8. Bástya (Constantin Daicoviciu) utca (a Posta utcától 30 méterrel Ny-ra, a Műszaki Egyetem előtt). Leletmentő ásatás során bukkantak a várfal csonkjára, amelynek magja kb. 1,90 m vastag volt.¹⁰⁶

9. Bástya (Constantin Daicoviciu) utca 25. sz. (Műszaki Egyetem új épülete). Az új épület alapozásának kiásása során tárták fel a várfalnak erre a részre eső szakaszát.¹⁰⁷ A római falalapozás belső (keleti) oldalát kiszélesítve emelték rá az új, 2,80 m széles várfalat. A két alapozás közti szintkülönbség közel 1 m. A várfal előtt 20 m széles árok húzódott, ez azonban a 15. századi erődítés árka.

10. Sétatér (Emil Isac) utca 10. sz. (George Barițiu Líceum). Az iskola udvarán a várfal igen jelentős szakasza maradt meg (20. ábra). Sajnos keleti síkja teljes mértékben sérült, mindössze nyugati oldala őrizte meg az eredeti falszövet szerkezetét. Ennek tüzetesebb vizsgálata során egyértelműen elkülönül a fal rendezett sorú, nagyolt felületű kváderekből rakott alsó része a kevésbé gondosan falazott felsőtől. Könnyen elképzelhető, hogy az alsó részben valójában az Óvár fala mentődött át, mivel struktúrája teljes mértékben megegyezik a 2–4. pontban felsorolt falak struktúrájával. A felette húzódó rész utólagos felfalazások és javítások eredménye.

11. Szentlélek (Virgil Fulicea) utca 21–23. sz. A két ház között magasodó várfal egészen jó állapotban maradt meg, viszont éppen beépítettsége miatt nem tanulmányozható. Minden bizonnyal a 10. pontban felsorolt várfallal egyező struktúrája van. Szélessége a jelenlegi járósínt magasságában 1,70 m, feljebb viszont, a falak enyhe rézsűs síkja miatt, valamivel kisebb.

¹⁰⁵ RepCluj 130.

¹⁰⁶ Mitrofan: *Descoperiri*. 660.

¹⁰⁷ RepCluj 130.

16. Az Óvár keleti falának külső síkja. Híd (Regele Ferdinand) utca 5. sz.

17. Az Óvár keleti fala. Megfigyelhető a tűzfalba foglalt várfal eredeti vastagsága. Híd (Regele Ferdinand) utca 7. sz.

18. Az Óvár keleti fala a bele foglalt római spoliiummal.
Híd (Regele Ferdinand) utca 25. sz.

12. Sétatér (Emil Isac) utca 4–6. sz. A két épület udvara és a Kiskandia síkator által közrefogott ház nyugati falának ferde irányát az itt haladó várfal befolyásolta. Befalazott állapotban ugyan, de ma is elkülönül ez a várfalszakasz. Helyének ismerte azért is fontos, mivel ezen a ponton található az Óvár kevésbé ismert délnyugati sarka.

13. Szentlélek (Virgil Fulicea) utca 3. sz. A ház udvarának déli oldalát zárja a fal. Erősen beépített, vakolt, a tűzfalból előreugró része tetőcseréppel fedett.

A felsorolt adatok alapján viszonylag pontosan lehet adatolni a várfal struktúráját és nyomvonalát. Struktúrája minden szempontból igényességről tanúskodik. Nagyméretű kváderszerű kötömbökből épült. A kváderek rendezett sora viszonylag egyenes fugát eredményezett, ezt azonban a falazatjavítások miatt csak helyenként és kis felületen lehet megfigyelni (15. ábra). A várfalnál egyáltalán nem használtak tört követ sem a falmagban, sem az alapozásban,

hanem az egész falat, az alapozást is beleértve faragott kőből építették. Az alapozás a jelenlegi járószinttől 2,60–3,10 m mélyről indul. Az alapozás vastagsága 2,80–3,25 m között ingadozik, a felmenő falé pedig 2 m körül van.

Itt kell kitérnem a telefonpalota területén végzett régészeti ásatásokra, ugyanis felmerült az a gondolat, hogy az itt talált cölöpszerkezetek kapcsolatban állnak az Óvár esetleges korai erődítésével: „a postapalota munkatelepén 1967-ben kőerődítmény nyomai bukkantak elő. A felszínre kerültek kora középkori falmaradványok és egy kettős, félköríves cölöpsor [...] A régi északkeleti szögerődőtől mintegy 25 méterre húzódó kettős cölöpsor az egykori vizesárok vonalát követte. Ez a lelet az Óvár eddig előkerült legrégebbi erődítmény-falának a maradványa lehetett.”¹⁰⁸ A cölöpsor eszerint igen jelentős következtetések levonására ad okot, gyakorlatilag az Óvár kora Árpád-kori erődítését tudná igazolni, így érdemes ezt a témát közelebbről is megvizsgálni.

Tulajdonképpen két, egymással szoros összefüggésben álló ásatásról van szó. Az elsöre az újonnan épülő postapalota (későbbi nevén telefonpalota) alapozásának kiásásakor (1967), a másodikra pedig a régi postapalota előtti járdaburkolat felszedésekor (1968) került sor (21–27. ábra). Mindkét ásatás nagyon jelentős, mivel a megkutatott felület igen kiterjedt volt, és a leletek addig ismeretlen összefüggésekre hívták fel a figyelmet. Elsősorban az északi várfalat és az előtte húzódó Malomárok viszonyát dokumentálták, illetve a környéken történt temetkezésekre is felhívták a figyelmet. Sajnos az ásatást soha nem publikálták, sőt Kolozs megye régészeti re-

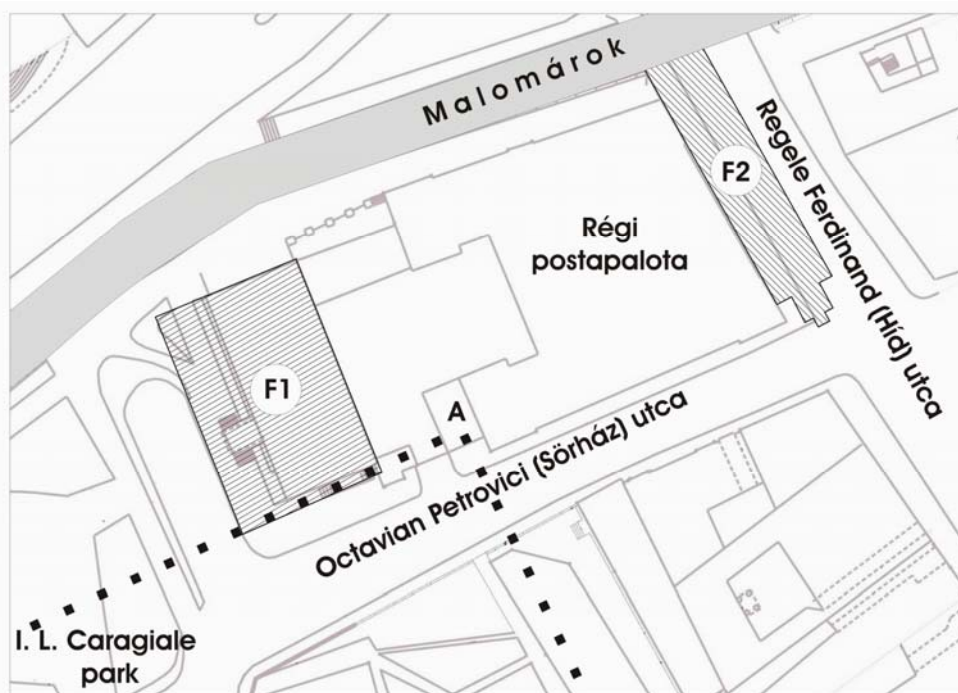
¹⁰⁸ Sas Péter: *A kolozsvári ferences templom*. Kvár 1999. 31.

19. Római spolium (oltárkő). Híd (Regele Ferdinand) utca 25. sz.

20. Az Óvár nyugati falának esetleges maradványai (a várfal alsó szakasza).
Bástya (Constantin Daicoviciu) utca 25. sz.

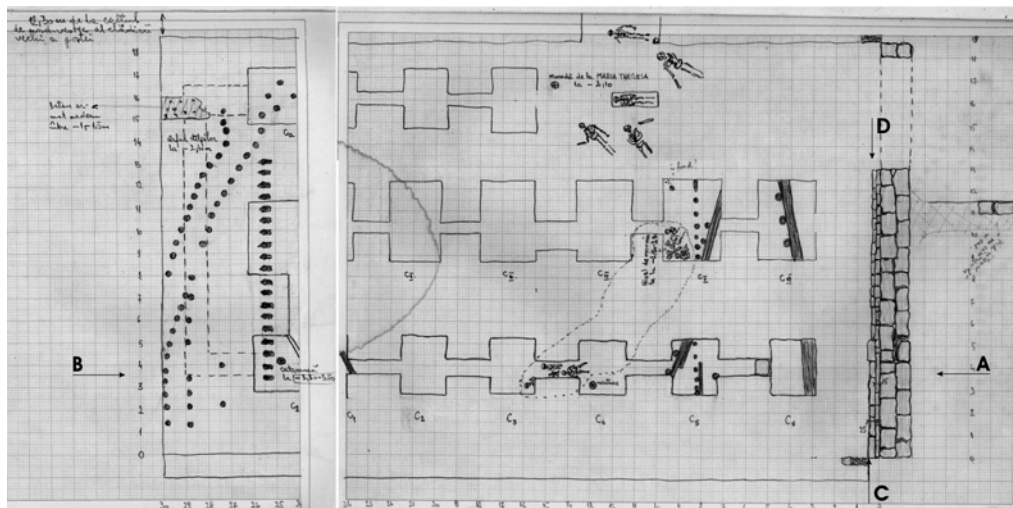
21. Gyulai Pál ásátásai a régi posta környékén. F1: a postapalota mögötti felület; F2: a postapalota előtti felület (Híd – Regele Ferdinand – utca); A: az Óvár ÉK-i sarkának hozzávetőleges helye

pertóriumában sem szerepel. Az itt közölt dokumentáció Gyulai Pál hagyatékából való, amely csak a rajzokból állt.¹⁰⁹

A telefonpalota helyén egy kb. 30 x 19 m széles felületet kutattak meg. A kiásott felület déli kiterjedését, úgy tűnik, éppen a várfal határozta meg, habár ettől délre is ábrázolva van egy falmaradvány. A metszettel rajzának tanúsága szerint az ásátás megkezdésekor néhány kváder magasságáig még állt a várfal. Nem világos, hogy milyen mértékben kutatták meg ezt a falat, viszont a rajzon feltüntetett adatok arról tanúskodnak, hogy az alapozás 2 m, a felmenő fal pedig 1,35 m széles volt. Figyelembe véve a várfal többi szakaszát, ahol az alapozás 3 m körül ingadozik, ez kevésnek tűnik, és inkább az Óvár falának felső részével egyezik, amely kb. 2 m széles. Azonban az alapozás 2 méteres szélességét igazolja ezen az oldalon a régi postával szemben végzett ásátás is. Itt a várfal újabb 8 méteres szakaszát tárták fel, és 3 m mélyen is a fal 2 m széles. Úgy tűnik, az északi várfal alapozása valóban keskenyebb volt, mint a többi oldalakon, de megjegyzendő, hogy egyik helyen sem érték el az alapozás alját. Figyelembe kell venni, hogy a 8 méteres szakasz már az Óvár erődítési vonalán kívülre esik, vagyis nem ugyanarról a falról van szó, mint amit a telefonpalota helyén találtak, hanem annak 15. századi folytatásáról. Ez meglátszik a két falszövet struktúráján is: a telefonpalotánál feltárt fal esetében ugyanazt a nagyméretű, nagyolt felületű kvádertömböt használták, mint az Óvár többi helyén, a másik falszakaszon ez már nem fordul elő. A két fal csatlakozásának helye, vagyis az Óvár ÉK-i sarka éppen a két régészeti felület közötti feltáratlan szakaszra esik. A 23. ábrán a várfal-

¹⁰⁹ A hagyaték 2007-től hozzáférhető lesz az Erdélyi Történeti Múzeum kéziratárában.

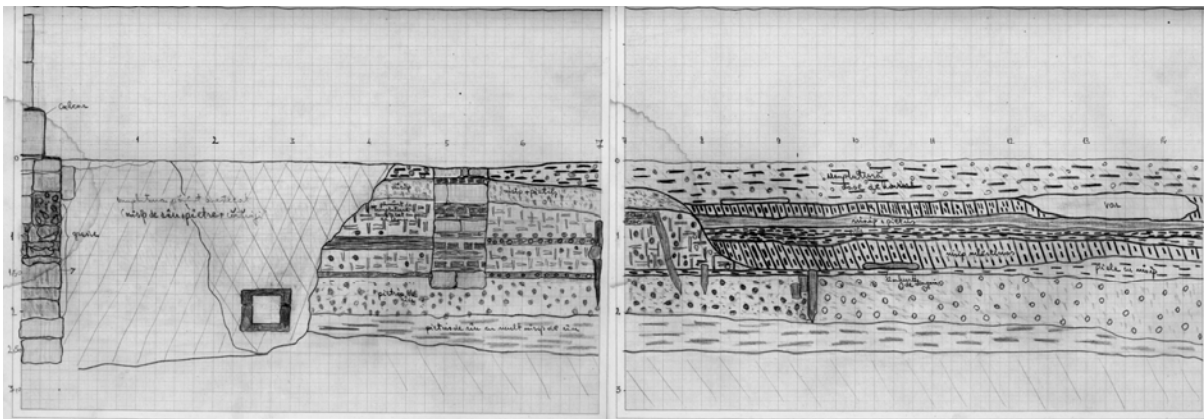

22. A postapalotánál végzett ásatás. Az F1 alaprajza (Gyulai Pál)

tól északra egy magasabban fekvő, keskenyebb falalozás is látható. Ez azt jelenti, hogy a várfalhoz a 18–19. században nem csak belülről, hanem kívülről is csatlakoztak épületek. Az egyik Veress Ferenc-féle fényképen éppen ez a várfalszakasz látható, a hozzá kívülről is csatlakozó két épülettel (25. ábra).

A telefonpalota területén, a várfalon kívül igen érdekes cölöpszerkezetet sikerült feltárni. Két több sorból álló cölöpcsoport különül el, a közöttük levő távolság 17 m (23–24. ábra). A metszetrész rajzán egyértelműen látszik, hogy a kettő között egy minimum 1,5 m mély árok található. Az északi csoport csak függőleges cölöpökből áll, a várfal tövében húzódó déli csoport bonyolultabb szerkezetről tanúskodik. Ilyen egyértelműen körvonalazódó szituáció kapcsán felmerül a kérdés, hogy mire szolgált ez a cölöprendszer. Régiségére talán annyi utal, hogy egy viszonylag magasan helyezkedő réteghez köthető, amely nagyjából –0,50 méterrel indul. A város legkorábbi alaprajzain a várfal ezen szakasza és a Malomárok között valóban látni lehet valamilyen konstrukciót (8–11. ábra). Visconti 1699-es alaprajzán mintha a Hídkaput védő erődítésvonal húzódna ezen a szakaszon, az 1734-es alaprajzon pedig halványan szintén fel van tüntetve egy inkább medencére hasonlító rajz. Az 1690-es évekre tehető, talán szintén Viscontinak tulajdonítható első városalaprajzon a többi kapuvédművekhez hasonlóan M betűvel van megjelölve mint olyan építkezés, amit a kolozsváriak valósítottak meg az osztrák hatóságok jóváhagyása nélkül. Nagy a valószínűsége, hogy egyfelől a Malomárok töltését konszolidálták cölöpökkel, másfelől pedig ezen a szakaszon, mivel a Malomárok kissé eltávolodik a várfaltól, egy medencét alakítottak ki, amit a Malomárok vizével töltöttek fel. Az ásatás alaprajzán megfigyelhető, hogy a cölöpök nem teljesen párhuzamosak, hanem enyhén ívelt vonalat követnek, ami éppen a medence záródására utal. Nincs kizárva, hogy a medence a Híd utca által begyűjtött szennyvíz elvezetésével állt kapcsolatban, mivel ez nem a Híd utcai torony kapuján folyt ki, hanem a kapu előtt balra tért, és a medence környékén ömlött a Malomárokba. Később aztán feltöltötték földdel és Veress Ferenc említett fotójának tanúsága szerint ráépítkeztek (25. ábra).

Az Óvár falának dokumentálásánál sokkal problematikusabb a saroktoronyok létezése, illetve jellege. Ebből a szempontból különösen fontos a vargacéh mestereinek 1481-ben kötött

23. A postपालotánál végzett ásítás. Az F1 metszetszfalanak déli fele (A–B). (Gyulai Pál)

egyezsége, amelyben a következőket olvashatjuk: *magistri artis sutoriae turrim atialem in antiquo castro versus portam et turrim Rapularum sitam... cum armis... decorarunt.*¹¹⁰ A viszonyítási pontként emlegetett *turris Rapulis* (Monostorkapu) a szücsök felügyelete alatt állt.¹¹¹ 1476-os felirata és Mátyás címere arról tanúskodnak, hogy 1481-ben a kaputorony már valóban állt, jogosan használták referenciapontnak.¹¹² A minket közelebbről érdeklő vargák tornya ennek közelében helyezkedett el. Ez utóbbi azért érdemel nagyobb figyelmet, mivel az idézett szöveg szerint az Óvár saroktornyáról van szó. A tornyot csakis az Óvár DNy-i tornyával lehet kapcsolatba hozni, ez állt a Monostorkapu közvetlen közelében. Az 1481-ben kelt irat az Óvárral egykorú és egyedüli hiteles forrás, amely egyértelműen igazolja, hogy a város 14. századi erősítésének saroktornyai voltak.

Az Óvár erősítését a legkorábbi városalaprajzok is következetesen feltüntetik. A részleteket illetően van köztük némi eltérés, azonban az Óvár fala mindegyik esetben egyértelműen körvonalazódik. A Visconti-féle alaprajzok a tömlóc tornyát még nem tüntették fel, a pontosabb 1734-es alaprajzon viszont ott szerepel. Az ÉK-i torony helyét az északi várfalon megfigyelhető falkiugrás jelöli, míg az Óvár déli falát a kovácsok tornyához csatlakoztatták, ugyanis DNy-i tornya – az előbb említett vargák tornya – akkor már nem állt (8–12. ábra).

A városalaprajzokon kívül az Óvár saroktornyainak pontos értelmezése szempontjából bizonyos támpontokat Jakab Elek említett városalaprajza szolgáltat, viszont a rajz helyenként nem megbízható (12. ábra).¹¹³ A tornyok közül először az ÉNy-it bontották el, legkésőbb a 16. század elején, a várfal új saroktornyának (ötvösök tornya) építése alkalmával. Az Óvár ÉK-i tornyára az 1734-ben készült leírás is utal: „alsó része látható, és a mellette levő épülettel van összekapcsolva”.¹¹⁴ Annyi bizonyos, hogy a 15–16. századi városi erősítést megelőzően itt va-

¹¹⁰ Gustav Gündisch: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (a továbbiakban: Ub). VII. Buc. 1991. 261–262.

¹¹¹ Az út és kapu latin nevének eredetével kapcsolatban lásd: Herepei János: *Kolozsvár történeti helyrajza*. Kvár 2004. 150–158. Problémafelvetése jó, bizonyítása azonban kérdéses.

¹¹² Ezt Jakab Elek tévesen Zsigmondnak tulajdonította: Jakab: *Kolozsvár*. 550. A címeren szereplő két oroszlán tulajdonképpen a cseh és a beszercei oroszlán.

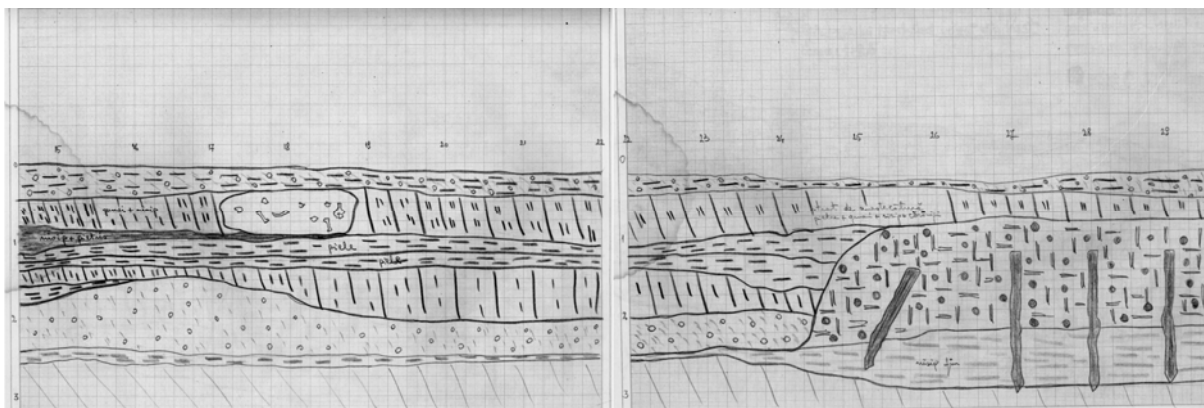
¹¹³ Jakab: *Rajzok*. V. tábla.

¹¹⁴ *Kolozsvár 1734*. 11.

lamilyen építménynek kellett lennie, mivel az új várfal azt figyelembe véve enyhén megtörik.¹¹⁵ Minden bizonnyal az Óvár erősítésének ÉK-i sarkát jelöli.

A saroktoronyok közül messzemenően a DK-i torony részesült a legnagyobb figyelemben. Ezt már a 15. század végén tömlöcként használták, ami azzal a haszonnal járt, hogy ezáltal megőrződött a város 14. századi erősítésének egyik saroktornya. Ma már szinte ereklyének lehet tekinteni ezt a felismerhetlenségig átépített, a polgárházak árnyékában meghúzódó toronyt, amelyben jelenleg a Barlangászati Múzeum működik. 1590-ben jelentős átalakításon ment keresztül, amikor északi oldalához újabb épületet emeltek, és a kettő együtt lett a „városi fogház”.¹¹⁶ Többnyire Toronyként emlegették a kolozsváriak. Az átépítések, beépítések és falazatjavítások ellenére a várfal és a hozzá belülről csatlakozó torony tömege most is jól kivehető. A várfal déli szakasza – jelenleg tetőcserepekkel befedve – a Torony (Sextil Pușcariu) utca 8. sz. alatti ház udvarán, míg északra forduló keleti oldala a Híd (Regele Ferdinand) utca 5. sz. alatti ház udvarán figyelhető meg. Maga a torony a Torony utca felől tekinthető meg. Amint a 2. pontban említettem, a torony falazata különbözik az Óvár falának struktúrájától, illetve a kettő falelválása is egyértelmű. Ez arra enged következtetni, hogy vagy a várfal építése során egy későbbi munkafázisban emelték őket, vagy – és ez sokkal valószínűbb – utólagos kiegészítésről van szó. Mind a várfal, mind a torony fala ezen a helyen számos javításon ment keresztül, éppen ezért a legbiztosabban akkor lehetne nyilatkozni ez ügyben, ha régészetileg is meg lenne vizsgálva mindkét alapozás viszonya.

Függőben maradt még a DNY-i torony, amelynek sorsával az eddigi kutatás nemigen foglalkozott. A Kolozsvár várfalait feltüntető korai városalaprakozokon (pl. az 1734-es alaprajzon) szembevetendő, ahogy a délről érkező várfal egyenesen csatlakozik a Monostor úti kaputoronyhoz, északi folytatása viszont élesen megtörik, és egy kis négyzetes alaprajzú toronyhoz, a kovácsok tornyához csatlakozik. A várfalnak ez az irányváltása tulajdonképpen arról tanúskodik, hogy az új várfalat, amely a Monostorkapuig tartott, itt csatlakoztatták az Óvár falához.¹¹⁷ A

24. A postapalotánál végzett ásás. Az F1 metszefalának északi fele (A–B). (Gyulai Pál)

¹¹⁵ A jelenség megfigyelhető a város mindegyik korai alaprajzán, a Hídkaputól Ny-ra.

¹¹⁶ Jakab: *Kolozsvár*. II. 344; Kiss András: *A kolozsvári Torony és lakói*. In: Kiss András: *Források és értelmezések*. Buk. 1994. 70–82.

¹¹⁷ A két torony között srégen haladó fal tulajdonképpen az Óvár egykori árkát hidalja át, amit a 15. században már feltöltöttek. Nagy a valószínűsége, hogy a Monostorkaput az Óvart körülölelő árok ellenlejtőjének a magaslatára helyezték, így a két torony közti távolság az egykori árok szélességét adja.

25. Veress Ferenc felvétele a Hídkapu környékéről. Az F1 területére eső szakaszon megfigyelhető, hogy a várfal elé is építkeztek

kovácsok tornya tehát az Óvár DNy-i sarkának helyét jelöli, valahol itt állt az 1481-ben említett óvári saroktorony, a vargák tornya. Jakab Elek, aki a kovácsok tornyáról azt állítja, hogy kerek volt, XXI-es számmal kellett volna hogy feltüntesse alaprajzán, de amint beismeri, ez véletlenül művéből kimaradt.¹¹⁸ Az alaprajzon azonban ott szerepel egy kis négyzetes torony, de nem derül ki, mire vonatkozik. A város korai alaprajzain különben a tornyot mindig négyzetesnek tüntették fel, a város Ny-i oldalát ábrázoló metszeteken is négyzetes toronyként szerepel a kovácsok tornya. E torony mellett, az Óvár déli és nyugati falának találkozásánál, annak belső oldalán, a DK-i torony mintájára, II-es számmal, Jakab Elek itt is bejelölt egy tornyot, ennek azonban a 19. században már semmi nyoma nem volt. Rajza, annak ellenére, hogy az Óvár DNy-i sarkánál két tornyot is feltüntet, végső soron nem segít. Jakab Elek tehát éppen ezen a ponton nagyon zavaros. Annyiban igaza lehet, hogy a DK-i torony mintájára ez sem ugrott a falsík elé.¹¹⁹ Éppen ezért lett hasznavehetetlen az új várfal szerkezetében, és közvetlenül mellette új tornyot emeltek (a kovácsok tornyát) a várfal külső síkja elé. Mindenesetre a kovácsok tornya nem azonos az Óvár DNy-i (vargák) tornyával.

1405 után, az új várfal építése során a kolozsváriak tulajdonképpen az Óvár Ny-i és É-i falát nem bontották el, hanem az új védelmi rendszerhez csatolták. A DNy-i és ÉNy-i tornyot bontották csak el, mivel ezek helyzetükben és szerkezetükben már nem feleltek meg az új védelmi követelményeknek. A bontást a legvégére hagyták, amikor már nagyjából elkészültek az új várfal többi részével, helyüket pedig a kovácsok tornya, illetve a sarokban álló ötvösök

¹¹⁸ Jakab: *Kolozsvár*. 541.

¹¹⁹ Helye a Sétatér (Emil Isac) utca 4. sz. alatti udvar és a mögötte húzódó Kis-Kandia síkator között lehetett.

tornya vette át. Hasonló sorsra jutott az Óvár ÉK-i tornya is, amit egyetlen céh sem kapott meg, hanem inkább visszabontották. Egyedül a DK-i torony maradt meg a város új piacteréhez közel, amit börtönnek használtak a kolozsváriak.

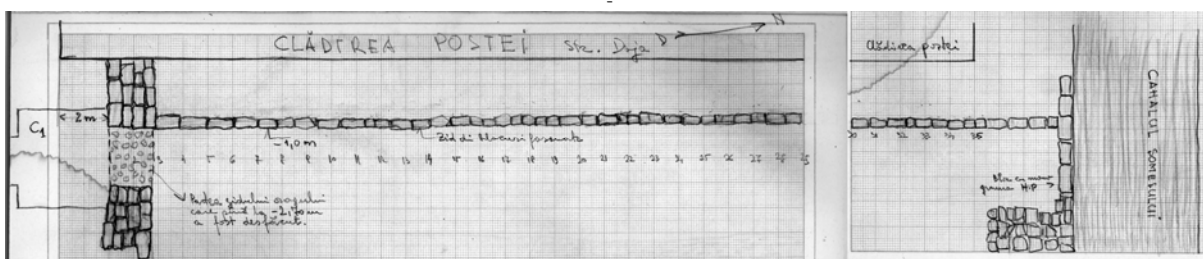
Az Óvár beolvadása az új városképbe nagyon hosszú folyamat volt. A 15. század folyamán még teljesen különálló topográfiai jelenség maradt: közte és a város délre és keletre eső többi fertálya között még állt az Óvár 14. századi árokrendszere. Mátyás király 1467-ben kelt, szülőházára vonatkozó privilegialis levelében az Óvárt és az új várost még egymással szembe fekvőnek mondja: *domum lapideam in veteri castro Coloswar ex opposito novae civitatis sitam*.¹²⁰ A város irányába eső árkokat és előfalakat (*antemurus*) alig 1511-ben bocsátotta áruba a város, amikor is megengedte azok feltöltését és beépítését.¹²¹ Az új városfalak által körbezárt város tehát csak a 16. század folyamán olvasztotta magába az Óvárt és nyert egységesebb jelleget.

A Szent Mihály-templom 1349-ben kelt búcsúlevele

Kolozsvár korai történetének egyik homályos fejezete sajnálatos módon éppen korai plébániatemplomára vonatkozik. Helyével kapcsolatban több elképzelés is született már, egyöntetűen bizonyítani viszont egyik elméletet sem lehet.

A plébániatemplom helyétől függetlenül az kétségtelen, hogy a város Szent Mihály-plébániatemploma és filiája, a Szent Jakab-kápolna pápai búcsúban részesült. Amennyiben Karácsonyi János fejtegetése helyes, az oklevél 1349-ben kelt, Avignonban.¹²² Benne fel vannak sorolva mindazok a lehetőségek, amelyek révén bűnbocsánatban részesülnek a templomot és a kápolnát bizonyos ünnepnapokon meglátogató vagy ezek részére végrendelkező és valamilyen szolgálatot teljesítő hívők.¹²³

A jelenlegi Szent Mihály-plébániatemplom építésének kezdetével kapcsolatban nagyon sok vita folyt, és a kérdés még most sincs egyértelműen lezárva. A vita egyedüli biztos támaszpontját a búcsúlevelél jelentette, de ezt is különféleképpen értelmezték: hogy ennek kibocsátása pillanatában a templom egy része már készen állt, vagy éppen folytak az építkezések, vagy mindössze ezután fogtak neki a templom megépítéséhez, nyitott kérdés maradt. Entz Géza és Virgil Vătăşianu nyomán a román szakirodalom is azt az álláspontot képviseli, miszerint a búcsúlevelél

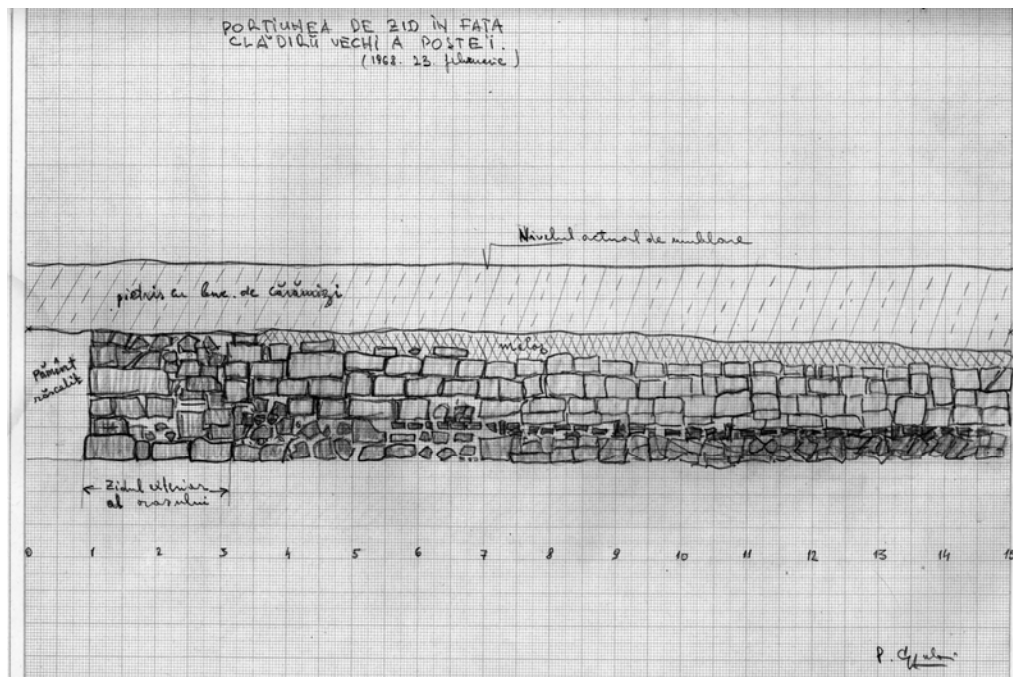
26. A postaplatónál végzett ásatás. Az F2 alaprajza (Gyulai Pál)

¹²⁰ Ub VI. 297–298.

¹²¹ Lajos király megerősíti azon szerződést, mely szerint a kolozsvári domonkos szerzetesek a Híd utcában Régeni Mihály kolozsvári bírótól bizonyos telkeket száz forinton megvettek. ErdKLT 451. sz.

¹²² A búcsúlevelének sérült a keltezését tartalmazó része. Karácsonyi a benne felsorolt püspökök hivatalviselésének figyelembevételével határozta meg annak keltét: 1349. január 9–28. (Karácsonyi János: *Mikor és kik kezdték építeni a kolozsvári Szent Mihály egyházat?* Pásztortűz 11. 1925. 118–120.)

¹²³ Jakab: *Oklevéltár*. 66. sz. (1397 évszám alatt, helyenként téves szövegközléssel); Ub II. 51.

27. A postapalotánál végzett ásatás. Az F1 metszefala (Gyulai Pál)

kibocsátása után kezdődött meg a templom építése. Ez az álláspont elsősorban a kérdés művészettörténeti megközelítése révén alakult ki, ugyanis a templom legkorábban épült részeit nem lehet a 14. század első felére helyezni.¹²⁴ Mivel ezt a tényt egyeztetni kellett a búcsúlevél dátumával, körvonalazódott az az álláspont, miszerint a templomot csak 1349 után kezdték el építeni. Ilyen alapon azonban furcsa helyzettel találjuk szembe magunkat, ugyanis búcsúlevélben elsősorban azok részesülhettek, akik a felsorolt ünnepnapokon a templomban és a kápolnában misén vettek részt, misén viszont hogy lehetett részt venni olyan templomban, amelynek még egy része sem állt? A búcsúban részesülő templomnak vagy kápolnának legalább egy felszentelt résszel kellett rendelkeznie. Sőt ebben az esetben a plébániatemplomnak filiája is volt, a Szent Jakab-kápolna, ami tovább erősíti azt a tényt, hogy egy már jól működő plébániai intézményre vonatkozik a búcsúlevél. Ha ezt összeegyeztetjük a ténnyel, hogy a jelenlegi plébániatemplom legkorábbi része a 14. század második felében épült, egyértelműen megállapítható, hogy az avignoni búcsúlevél nem a ma álló plébániatemplom épületére vonatkozott, hanem ennek elődjére.

Hogy a városnak a 13. század második felében már biztosan álló legkorábbi plébániatemploma hol helyezkedett el, a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján nem lehet eldönteni. Egyik közkezdvelt nézet szerint az Óvár központjában lévő piactér keleti oldalán állt, a későbbi domonkos kolostor templomának a helyén. Bágyuj Lajos a domonkosok – újabb ferencesek –

¹²⁴ A templom legkorábbi részét képező szentélyt semmiképpen nem lehet az 1360-as éveknél korábbra helyezni, befejezésére pedig a 14. század vége felé került sor. Varga Livia: *A szászsebesi evangélikus templom középkori építéstörténete*. Bp. 1984. 42–43; Entz Géza Antal: *Die Pfarrkirchen von Klausenburg und Mühlbach in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. Acta Historica Artium 30. 1984. 65–108; Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár 1996. 57–60.

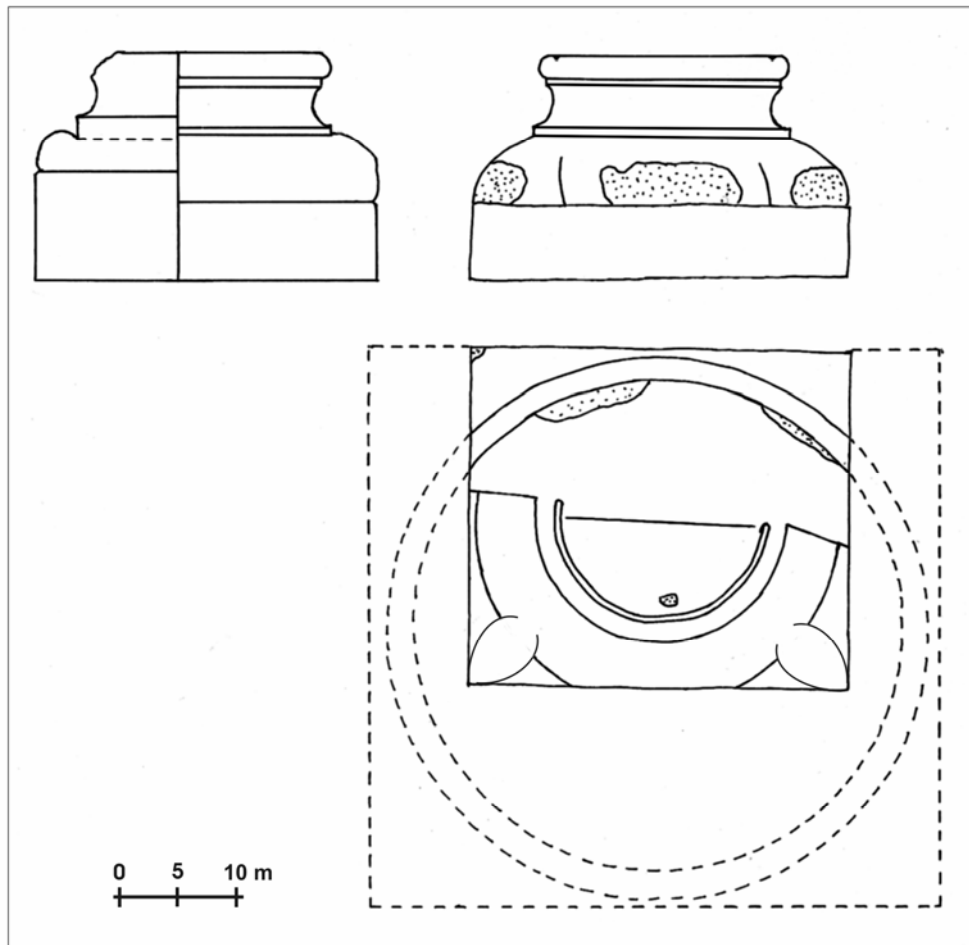
templomának kriptájában éppen az egykori plébániatemplom alapfalait vélte felfedezni: „az egyszerű, egyenes lezárású szentély déli és keleti falait, valamint kőpadlójának egyes részeit teljesen feltártuk a később kibővített gótikus szentély alatt levő kriptában, mely a jelenlegi utcaszinttől mintegy három méterrel mélyebben fekszik.”¹²⁵ Figyelemre méltó felfedezésről van szó, viszont értelmezése igen nehéz. Annyi már most leszögezhető, hogy a feltárt falak nem használhatók magának a templomnak a rekonstrukciójára, mivel azok mindössze a középkori templom kriptáját dokumentálják. Véleményem szerint a 15. században épült domonkos kolostor templomának a kriptájáról van szó. Mindezek ellenére egy korai templom itteni jelenléte nem zárható ki teljes mértékben. A kolostor közelében végzett leletmentő ásatás során a következő megfigyeléseket tették a régészek: „a ferences templom délnyugati sarkánál feltárt kazettában rétegtani megfigyeléseket is tehattunk. Egészen –1 m-ig újkori feltöltés. Egészen –1,90-ig középkori réteg, sok kővel és törmeléssel. –1,90 alatt következik a római réteg, sok tetőcseréppel, téglával. –2,40 m mélyen a római rétegben két egymás mellett helyezkedő sírt tártak fel, amelyeket kőlapokra helyeztek és kövekkel raktak körül. Körülötte és alatta úgyszintén a sűrű betemetések által megbolygatott csontvázak kerültek elő. Mellékletük nem volt, a rétegtani megfigyelések alapján kora középkorinak tűnnek.”¹²⁶ A rítus és a stratigráfia egyértelműen a főtéri 12. századi temetővel való egykorúság mellett tanúskodik, viszont a két sír mellett, de különösen alatta (?) előkerült bolygatott csontvázak gyanút keltenek. E templom létezése esetén az avignoni búcsúlevelet úgy lehet értelmezni, hogy a város plébániatemploma az Óváron belül, filiája pedig, a Szent Jakab-kápolna, a várfalakon kívül, a suburbiumi telepekhez közelebb helyezkedett el. Viszont az is elképzelhető, hogy a régi templom a jelenlegi plébániatemplom helyén állt, ezt azonban csak régészeti ásatás tudná igazolni. Ebben az esetben könnyebben valószínűsíthető a régi Szent Mihály patrocínium átmentődése az új templom számára. A 12. századi főtéri temető kapcsán is jogosan merült fel a plébániatemplom közeli jelenlétének gondolata, amely akár a liturgikus tér folytonosságára utalhat a Szent Mihály-templom helyén.

28. Kolozsvár. Szent Mihály-templom kótára. Falszlop-lábazat

¹²⁵ Bágyuj Lajos: *A kolozsvári Ferenc-rendi templom*. Korunk Évkönyv 1979. Kvár 1978. 263–272.

¹²⁶ Mitrofan: *Descoperiri*. 660.

29. Kolozsvár. Szent Mihály-templom kőtára. Az oszloplábazat felmérési rajza

A kérdés eldöntésében nem segít az a két kőfaragvány sem, amely esetleg a korai templomhoz köthető. Mindkettő az 1950-es években végzett helyreállítás során került elő a plébánia-templom szentélyének falából. A munkálatokat vezető Bágyuj Lajos sajnos nem számolt be a két faragvány megtalálásának körülményeiről, mindössze Viorica Marica utalt röviden a lelőhelyre: „a szentély keleti falában találták, a diadalív mellett”.¹²⁷ A „szentély keleti fala” minden bizonnyal elírás, a diadalívnél viszont könnyen előkerülhetett, ugyanis a helyreállítás során itt jelentős bontásra került sor a barokk boltozat megszüntetése során. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy nem a középkori építkezéseknél használták fel újra a két faragványt – esetleg a jelenlegi templomot megelőző templom bontása révén –, hanem a 18. századi barokkosítás során, így eredeti felhasználásuk helye tisztázatlan marad.

¹²⁷ Ștefan Pascu – Viorica Marica: *Clujul medieval*. Buc. 1969. 14.

A két faragvány közül az egyik másodlagosan átfaragott faloszlop- (féloszlop) lábázat (28–29. ábra). Nagyszerűsége és eredetisége abban rejlik, hogy megőrizte mind a római kori, mind a középkori profilt. Ennek oka, hogy másodlagos felhasználása alkalmával nem önálló oszlophoz használták fel, hanem faloszlophoz, így a falba került részt a kőfaragó már nem faragta át. Az eredeti profil megőrzése részben lehetővé teszi a római kori állapot rekonstrukcióját, és így lehetővé válik meghatározni, hogyan viszonyul a középkori faragvány az eredeti római korhoz.

A megőrződött római profil alsó tórosz-átmérő tanúsága szerint a lábázat eredeti talplemeze kb. 1 x 1 m volt. Erre helyezkedett a jellegzetes attikai lábázat, melynek profilja: tórosz, lemeztag, trokhilus, lemeztag, tórosz. Középkori átalakítása során átmérőjében jóval kisebb faloszlop számára készítettek belőle szintén lábazatot (az oszlop törzse maximum 38 cm átmérőjű volt). A római profil egyik oldalát teljes mértékben megőrizték, mindössze a talplemezt

nagyolták, mivel ez amúgy is a falba lett foglalva. A középkori lábazatot teljes mértékben ki lehetett faragni az eredeti faragványból, még a sarokgumókat is. Alsó és felső síkja illesztési felület, profilja megőrizte az attikai mintát, csak az arányok változtak: a rómainál alacsonyabb talplemez, hangsúlyozottabb alsó tórosz sarokgumókkal, keskenyebb lemeztag, trokhilus, lemeztag, tórosz. A lábázat felső felületén az oszlop körvonala és egy szerkesztési vonal figyelhető meg. A kétoldalt előreugró római lábázat csonkja nem egyforma távolságra esik a homlokoldaltól, ami azt is jelentheti, hogy szögben találkozó falnál helyezkedett el az oszlop. Értelmezése nehéz, mivel szokatlanul nagy tompaszögéről van szó. A lábázat harmadlagos felhasználása során, midőn a szentély falába került, lefaragtak homlokzati síkjából, és nincs kizárva, hogy a többi nagyolt felület is ennek az átalakításnak az eredménye. Az Esztergomban és Pannonhalmán előforduló hasonló sarokgumós attikai lábazatokat a kutatás rendszerint a 12. századra keltezte.¹²⁸ A 13. század elejénél nem régebbi a gyulafehérvári székesegyház egyik hasonló jellegű sarokoszlop-lábazata sem, amely a Várdai-kápolnában található (30. ábra). A kolozsvári lábázat nagy valószínűséggel a 13. század első felének a terméke.

A másik kőfaragvány levéldíszes féloszlopfejezet (31–32. ábra). Lehetséges, hogy ez is római eredetű faragványból lett kialakítva, amire furcsa struktúrája utal. A fejezet trapéz alaprajzú idomának két rövidebb oldalát egy-egy, homlokzati oldalát két erezett levéldísz tölti ki. Alulról szokatlan formájú perem zárja, majd a fejezet nyaktag nélkül csatlakozik a féloszlop törzséhez, amely 15 cm-es szakaszon folytatódik. Az oszlop átmérője 35 cm. Atipikus farag-

30. Gyulafehérvár. A Várdai-kápolna ÉK-i sarokoszlopa

¹²⁸ Búzás Gergely – Tolnai Gergely (szerk.): *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. Esztergom 2004. 35, 122; Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. I. Pannonhalma 1996. 279–280.

31. Kolozsvár. Szent Mihály-templom kőtára. Faloszlop-fejezet

vánnyal van dolgunk. Szokatlan, hogy a fejezet egybe van faragva az oszlop törzsének egy részével, illetve, hogy hiányzik az oszlopnak, a fejezetet a törzstől mindössze egy fejezethez igazodó perem választja el. Készítésének idejére vonatkozóan nincs biztos támaszpont. A fejezetet és a lábamatot rendszerint ugyanazon faloszlop részének tekintette az eddigi kutatás. Méretében közel azonos átmérőjű oszloptörzshöz tartoztak, viszont a lábamatnál előforduló szög, illetve a két faragvány különböző jellege miatt nemigen tartom valószínűnek ezt a feltételezést.

A búcsúlevél egy bizonyos Szent Jakab-kápolnát is említ, amelyik a plébániatemplom filiája volt. Ez a kápolna egyedüli középkori említése. A templom és a kápolna nem helyezkedett el egymás mellett, ugyanis mindkettő külön cinteremmel szerepel. Hollétével kapcsolatban mindössze egy hipotézis merült fel, amit Kolozsvár 1734-es leírása tartalmaz. Eszerint a plébániatemplom „déli részén egy régi, most már fölhagyott kápolna áll. Ezt még abban az időben építették volt, amikor a város külső részén a település megkezdődött, s akkor a lakosok számának megfelelt. Időközben azonban a lakosság úgy megsaporodott, hogy a kápolna már nem tudta befogadni. Akkor annak jobb oldali falára egy magas szószékfélélet emeltek, s arról prédikáltak azoknak, akik a kápolnából kiszorultak. Mindez addig tartott, míg a részint magyar, részint szász lakosság még jobban elszaporodott. Ekkor második János király, másként János Zsigmond kibővítette annyira, hogy hat-hétszáz embert is befogadott.”¹²⁹ Amennyiben a kö-

¹²⁹ *Kolozsvár 1734.* 28–29.

32. Kolozsvár. Szent Mihály-templom kőtára. Faloszlop-fejezet

zékori és az újkori kápolna közti összefüggés valós, úgy a főtéri kistemplomról van szó, amely rendszeresen szerepel a 16–17. századi írott forrásokban. A János Zsigmond korában templommá fejlesztett egyházi létesítmény Visconti Kolozsvár-alaprajzán is fel van tüntetve. A rajzon a „Picola Chiesa” háromhajós templom négy pár pillérrel vagy oszloppal. A 18. század első felében bontották el az időközben pusztán maradt templomot. A Szent Jakab-kápolna és a kistemplom kapcsolata mindezek ellenére csupán feltételezés. A legnagyobb gondot az okozza, hogy az 1349-ben először és utoljára emlegetett Szent Jakab-kápolnáról miért hallgatnak közel két évszázadon keresztül a források, hogy majd kistemplom néven a 16. század második felétől előbukkanjon.¹³⁰ A kápolna középkori eredete és funkciója is homályos. Kelemen Lajos ebben a kápolnában látta az Óvár falain kívül élő lakosok templomát, szemben a plébániatemplommal, amely az Óvárban helyezkedett el.¹³¹ Sőt, amennyiben építését még korábbra helyezzük, akár a 12. századi főtéri temető kápolnájának is lehetne tekinteni. Ennek azonban csekély a valószínűsége, mivel a Főtéren feltárt 12. századi temető meglehetősen távol esik a kápolnától. Mivel mindössze egyetlen forrás említi a Szent Jakab-kápolnát, természetesen könnyű különfé-

¹³⁰ Az ide vonatkozó források felsorolva: Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Bp. 1985. 115–116.

¹³¹ Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Buk. 1982. 106–107.

le konstrukciókat felállítani, ezek azonban pusztá spekulációk, mivel sem helyét, sem építésének idejét nem ismerjük. Mindössze annyit lehet róla nagyobb valószínűséggel mondani, hogy a város régi plébániatemplomától távolabb helyezkedett el, hisz mindkettő külön cinteremmel rendelkezett, illetve, hogy a jelenlegi Szent Mihály-plébániatemplomnál régebbi egyházi létesítmény volt. A kápolnával kapcsolatban felvetett problémák tehát igen fontosak a város korai fejlődésének és szerkezetének szempontjából, viszont e kérdésekre ma már egyedül a régészeti kutatás tudna válaszolni.

Kolozsvár 13–14. századi történetének tanulmányozása, mint látható, számos kulcsfontosságú problémát vet fel. Ezek egy részét talán sikerült tisztázni, azonban továbbra is sok a függőben maradt kérdés. Javaslatokat ugyan e megoldatlan kérdésekre is lehet tenni, a válasz azonban – amennyiben létezik – a további párhuzamok keresésében és a régészeti kutatásokban rejlik.

The Pitfalls of the Early History of Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania). During the past few decades the scholarly research of the medieval urban development in the Hungarian Kingdom underwent significant progress. As a consequence it was quite necessary to bring the outdated interpretation of the medieval history of Kolozsvár to a new stage, which is the main purpose of the present paper.

The town emerged as the main suburbia of the Kolozs castle, the centre of the homonym county. This is the reason why in order to understand the beginnings of the town it is necessary to clarify the history of the castle. It was an earth-timber fortification erected as early as the 11th century. Being the center of the county it housed the officials that administered the county and the large county domains of the Hungarian kings. It seems that important changes took place in the second half of the 11th century when the interior of the castle started to be used as burial place, and the existence of the interior dwellings gradually ceased. This is the period when presumably King Béla I, or Ladislas I founded a Benedictine monastery, placed in the interior of the castle. Since the existence of the county officials is still documented an important question emerges: in which way both of the institutions (that is the monastery and the officials) shared the castle at the same time? I consider that at the beginning, mainly in the 12th century, the territory of the castle was divided among them (a similar situation is supposed to be at Somogyvár). However, from the end of the 12th century the castle no more was used as the centre of the county, and its whole territory was taken over by the monks. The castle was still maintained for a while, and was finally destroyed during the Tartar invasion in 1241.

According to some earlier opinions, when the castle of Kolozs was destroyed in 1241, the centre of the county was moved to the castle of Léta (Liteni, Romania). In this case one has to consider that in the second half of the 13th century the administration and the organization of the counties of Hungary underwent serious changes, and there were no more county centers from where these territories might have been administered. So the castle of Léta never was the centre of Kolozs County, and anyway hardly could have been because it was situated in the neighbour Torda County.

Around Kolozs castle several suburbia emerged, the most important of them being Kolozsvár, that took over the name of the castle. Its early existence is documented only by archaeological finds, especially by a graveyard situated on the main square of the present day town (Főtér, Piața Victoriei), which can be dated mainly in the 12th century. It was inhabited by the so called *castrenses*, a population subjected to the castle. Their number greatly decreased during the Mongol invasion, and in order to stimulate its resettlement, Prince Stephen, the younger King of Hungary (1257-1270) granted to the newly settled colonists (*hospes*) some privileges. Several years later, the same king granted the earlier inhabitants of Kolozsvár to the bishop of Transylvania, only the *hospes* being maintained in royal property. In the second half of the 13th century these bishops practiced quite an aggressive policy to extend their properties in the northern counties of Transylvania. The county of Kolozs was one of their favorite territories in order to push in to the background the Benedictine Monastery. By acquiring Kolozsvár and Szászfenes, the Episcopal territories got very close to the monastery.

At the beginning the social structure of the Episcopal citizens of Kolozsvár was pretty diversified. In general they were called *inquillinus*, and the new ones who settled there *hospes*. In the first half of the 14th century both of these categories merged into a new social category: the tenant peasants (*iobagio*). Until the mid 14th century they were subjected to the bishop of Transylvania, when they gradually emancipated and became citizens of the free town of Kolozsvár.

The basis of the free town was put by the above mentioned prince Stephen when he granted privileges to the royal *hospes* who settled there. These privileges were reinforced and widened by King Carol I in 1316, which is the first explicit town privilege of Kolozsvár. From now on the settlement of the royal *hospes* started to take shape similar to other important towns of Hungary from both legal and architectural point of view. This is the moment when the first

fortification of the town was erected. From the 15th century on it was named *Óvár* (the Old Castle) because at that time a new fortification was built. After 1316 the citizens started to extend their ownership and authority over the whole territory of the town, including its boundaries, a process finished in the second half of the 14th century. During this process the bishop of Transylvania lost its last tenant peasants, some of them obtaining the citizenship of the town.

One of the major pending questions concerning the early history of Kolozsvár refers to its early parish church. The church is mentioned for the first time in an indulgency letter issued in 1349. In general this moment was considered as a starting point for the construction of the actual parish church. The earliest part of it was built indeed in the second half of the 14th century. However the indulgency letter mentions clearly that only those may get indulgence who shares the mass hold in the church and in its filial chapel. In consequence it's quite clear that the indulgency letter was not issued for the present day parish church, but for its antecedent. There is no unanimous opinion regarding its location: it could have been built on the spot of the actual church, or on the square of the so called *Óvár*.

The beginning of the 15th century marked a new era in the history of the town. A new burgess emerged and took over the lead of the town, establishing new tendencies in its evolution.